

Geliş : 29.01.2024
Revizyon : 09.04.2024
Kabul : 19.07.2024

□ Moslem Rezaei Amaleh

Selçuk Üniversitesi, Türkiye

□ Dr. Samad Moghanirahimi

Gazi Üniversitesi, Türkiye

Qashqai Turks; History, Literature and Culture

Abstract

With the migrations of Turks from Central Asia, Anatolia, and the Caucasus, alongside the conquests of the Seljuks, the Qashqai Turks [قشقای] established their presence in their current geographical area. During the early periods of the Seljuks, some of the Oghuz Turks migrated to central and southern Iran under the command of Seljuk Sultan Tuğrul Bey following the conquest of Iran. These Oghuz Turks formed one of the ancestral layers of the Qashqai people. The Turkish migrations to central and southern Iran, spanning from the 10th century to the 18th century, included numerous tribes that had migrated from Anatolia and settled within the Qashqai Turks. As part of the shared heritage of the Turkic world, Qashqai folklore and music encompass various epics such as Koroğlu, Aslı Kerem, Garip Sanem, and Mahmud Nigar, alongside related folk songs. Qashqai Turks exhibit a distinct social stratification and tribal organization, deeply rooted in ancient Turkic-Oghuz traditions. Elements of ancient Turkic cultural practices, including seal/symbol culture, are evident in the cultural artifacts of the Qashqai Turks, including their textiles and gravestones. In Qashqai Turkic, these seals are referred to as "ocak" [اوجاق] or "tamğa" [تامغا]. The seals utilized by the Southern Oghuz Turks and Qashqai Turks are primarily derived from those of the ancient Oghuz tribes. Despite maintaining a nomadic lifestyle for centuries, particularly in the 20th century, a significant portion of the Qashqai population has transitioned to a settled way of life. This study offers insights into the history, geography, population, culture, beliefs, literature, and music of the Qashqai Turks.

Key words: Qashqai Turks, Qashqai history, Qashqai literature, Qashqai culture, Qashqai symbol (emblem, seal)

Kaşkay Türkleri; Tarih, Edebiyat ve Kültür¹

Öz

Türklerin Orta Asya, Anadolu ve Kafkaslardan gelen göçleriyle birlikte Kaşkay Türkleri [قشقای] bugünkü coğrafyalarına yerleşmişlerdir. Selçukluların ilk dönemlerinde Oğuzların bir kısmı İran'ın fethinden sonra Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey emriyle orta ve güney İran'a göç etmişlerdir. Söz konusu Oğuzlar, Kaşkay halkının eski tabakalarından birini oluşturmuştur. İran'ın orta ve güneyine yapılan İslam'dan sonraki Türk göçleri, 10. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyıla kadar uzunca bir süreçte gerçekleşmiştir. Kaşkay Türklerinin bünyesinde Anadolu'dan göçmüş olan birçok boy bulunmaktadır. Türk Dünyasının ortak mirası olup Kaşkay folklorunda ve müziğinde Koroğlu, Aslı Kerem, Garip Sanem ve Mahmud Nigar gibi farklı destanlar ve bunlarla ilgili ezgiler ve türküler bulunmaktadır. Kaşkay Türkleri geleneksel bir sosyal tabakalaşma ve boy teşkilatına sahiptir. Söz konusu toplumsal yapı Eski Türk-Oğuz

¹ Bu makale doktora tezinden üretilmiştir.

geleneklerine dayanmaktadır. Eski Türk kültür geleneklerinden damga kültürü, Kaşkay Türklerinin dokumaları ve mezar taşları gibi kültürel öğelerinde yaşamaktadır. Kaşkay Türkçesinde bu damgalara *ocak* [اوجاق] veya *tamğa* [تامغا] adı verilmektedir. Güney Oğuzlar ve Kaşkay Türklerinin kullandığı damgalar temelde Eski Oğuzların kullandığı damgalardır. Kökenleri Oğuz Türklerine dayanan Kaşkaylar yüzyıllardan beri konargöçer şekilde yaşamayı sürdürseler de özellikle 20. Yüzyılda nüfuslarının büyük bir bölümü yerleşik hayata geçmiştir. Bu çalışmada Kaşkay Türklerinin tarihi, coğrafyası, nüfusu, kültürü ve inançları, edebiyatı ve müziği hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar sözcükler: Kaşkay Türkleri, Kaşkay tarihi, Kaşkay edebiyatı, Kaşkay kültürü, Kaşkay damgaları

1. Kaşkay Türklerinin Kökenleri

Türkler İslam'dan sonra 1000 yılı aşkın uzunca bir süre İran Platosuna hâkim olmuşlardır ve bugün İran'daki değişik halklar, etnikler ve gruplar arasında en fazla nüfusa sahiptirler. Türkler başka halklar, etnikler ve grupların tersine İran'ın çoğu bölgelerinde yaşamaktadırlar. İslami devirlerde, bugün İran adıyla bilinen bölgenin tamamına veya bir kısmına egemen olan Türk devletleri tarihî kronolojiye göre şunlardır: Türk-Sübkeriler (901-912); Gazneliler (963-1186); Büyük Selçuklular (1037-1157); Kirman Selçukluları (1041-1187); Irak Selçukluları (1117-1194); İldenizliler / Azerbaycan Atabeyleri (1146-1227); Salgurlular / Fars Atabeyleri (1147-1287); Huzistan Atabeyliği / Afşar Şumla Devleti (1152-1193); Çengiz İmparatorluğu (1206-1227); İlhanlılar (1253-1355); Celayirliler (1339-1434); Timurlular (1369-1515); Akkoyunlular (1378-1502); Karakoyunlular (1408-1468); Safeviler (1499-1735); Afşarlar (1735-1803); Kacarlar / Kaçarlar (1785-1925). Ayrıca Zulkadir, Kaşkay ve Türkmen gibi Türk hanlıkları bölgesel yönetim olarak İran'daki farklı bölgelere hâkim olmuşlardır.

Bugün İran'da Kaşkay Türkleri, Türkmenler, Azerbaycan Türkleri, Horasan Türkleri, Halaçlar, Kunkur Türkleri (Konguri Halaçları), İnanlılar, Baharlılar, Neferler, Ağaceriler, Sungurlar, Bıçakçılar, Afşarlar, Kaçarlar, Karailer, Kızılbaşlar, Şahsevenler gibi Türk halkları ve toplulukları yaşamaktadır. İran'da yaşayan Türklerin adlandırılmasındaki çeşitlilik, tarihî veya coğrafi temellere dayanmaktadır. Kaşkay, Türkmen, Halaç gibi Türk halklarının adı tarihî ve etnik temellere, Azerbaycan ve Horasan Türklerinin adlandırma şekli ise coğrafi temellere dayanmaktadır.

Türklerin İslam'dan sonra İran'ın orta ve güney bölgesinde bulunmalarıyla ilgili eski kayıtlardan biri 10. yüzyıla aittir. Milattan sonra 934/935 yıllarında Türk askerlerinin Şiraz'a gelmeleri ve İmâd-üd'Devle Ali'ye katılmalarından bahsedilmektedir (Bayat 1997, s. 30).

Deylemîlerin Miladî 934'te Şiraz şehrini fethederken Türk askerlerinin varlığından söz edilmiştir:

“İran'ın güneyinde bir devlet kurmak isteyen Ali'nin çevresinde çok sayıda Deylemli toplandı. Şiî olmasına rağmen ciddi bir düşman hâline gelen Merdâvic'e karşı Abbâsî halifesinin desteğini sağlamaya çalıştı ve güneye inerek 932 yılında İsfahan'ı işgal etti. Fakat Merdâvic mütteliklerinin yardımıyla onu bölgeden uzaklaştırdı. Ali daha sonra Fars'ı ele geçirdi ve Abbâsî Valisi Yâkût'u mağlûp ederek 934 yılında Şiraz'a girdi. Bu arada Ali, Merdâvic ile barış yapmak zorunda kaldı ve kardeşi Hasan'ı onun yanına rehine olarak gönderdi. Ancak Merdâvic'in 935'te öldürülmesiyle Ziyârîler zayıfladı ve Ali rahat bir nefes alma imkânı buldu. Ayrıca ona bağlı Türk askerlerinin birçoğu Şiraz'da Ali'nin ordusuna katıldılar” (Merçil 1992, s. 496-500).

İbni Esir tarihinde Türklerin Şiraz'da bulduklarıyla ilgili bazı bilgiler mevcuttur: “1048 (440 Hicri) yılı olaylarında, Şiraz'da Büveyhi sultanı Ebukalicar öldüğü zaman ordudaki Türkler hazineyi, savaş edevat-aletlerini ve hayvanları yağmaladılar” (İbni Esir 2006, 13. cilt, s.5789).

İbni Esir, 1049-1050 (Hicri 441) yılı olaylarını açıklarken, açık bir şekilde Şiraz Türkleri ifadesini kullanmıştır: “Bu zamanda Şiraz Türkleri ile Bağdatlılar arasında uyumsuzluk olup savaş çıktı, Bağdatlılar galip geldi ve Sultan Rahim onlarla Bağdat'a gitmek zorunda kaldı” (İbni Esir 2006, 13. cilt, s.5797).

Tarihî kaynaklarda *Gozz / Ğuzz* veya *Oğuz* [اوز / غز] adıyla anılan ve Kaşkay Türklerinin temel katmanını oluşturacak olan Türkler, Gazneliler zamanında İran'a gelmişlerdir. Oğuzların bazı boyları, Selçuklu fetihlerinden önce İran'a gelmişler ve bu yüzden *Öncü Oğuzlar* veya Selçukluların öncüleri olarak anılmışlardır. Gazneliler zamanında 4000 çadırdan oluşan bir Oğuz kitlesinin Horasan'a ve daha sonra İran'ın orta ve güney bölgelerine yerleşmesi hakkında tarihî belgeler ve veriler mevcuttur:

“Oğuzların Kınık boyuna mensup Selçuklu hanedanının atası Subaşı Selçuk'un en büyük oğlu İsrail (ölümü 1032/423) babasının sağlığında Arslan Yabgu unvanını alarak kendisini Oğuzların hükümdarı ilân etmiştir (Özaydın 1991, s. 402-403). Karahanlı Hükümdarı Yusuf Kadir Han ile Gazneli Sultan Mahmud Semerkant yakınlarında bir toplantı yaparak (416/1025) Selçuklu Arslan Yabgu [İsrail] ve Ali Tegin'in ortadan kaldırılmasını ve Amuderya'nın (Ceyhun) iki devlet arasında sınır olmasını kararlaştırmışlar. Arslan Yabgu, Gazneli Mahmud tarafından hile ile yakalanıp Hindistan'da bir kalede hapsedilmiştir. Bu olayın ardından Arslan Yabgu'nun emrinde bulunan 4000 çadırılık Oğuz kitlesinin beyleri Selçuklulardan zulüm gördüklerini, artık onların hizmetinde kalmayacaklarını söyleyerek Gazneli Mahmud'dan kendilerine Horasan'da otlaklar vermesini istemişler ve Sultan Mahmud onları Horasan'a göç ettirmiştir” (Sevim 1993, s. 183-186).

Arslan Yabgu'ya bağlı Oğuzlar, daha sonra İsrail Oğuzları veya İsrail Türkleri adıyla anılmışlar ve Irak-ı Acem bölgesinde buldukları için *Irak Türkleri* adını da almışlardır. Arslan Yabgu tutuklandıktan sonra ona bağlı Oğuzlar; Yağmur, Kızıl, Boğa, Göktaş ve Anasioğlu adlı beylerin idaresinde faaliyetlerini sürdürmüşler ve Gazneli Sultan Mahmud ve oğlu Sultan Mesud döneminde Horasan, Damgan, Simnan, Orta İran, Irak-ı Acem, Rey, Kirman, İsfahan, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Kürdistan, Doğu Anadolu, Sivas, Diyarbakır, Musul ve Hemedan bölgelerinde bulunmuş farklı mücadeleler ve savaşlara girişmişlerdir (İbni Esir 2006, s. 5625-5638; Özaydın 1991, s. 402-403).

Bu Oğuz grubunun bir kısmı, Arslan Yabgu'nun ölümünden sonra torunu Kutalmışoğlu Süleyman Şah etrafına toplanıp Anadolu Selçuklu Devletini kurmuşlardır:

“Arslan Yabgu'nun tutuklanması üzerine kardeşi Mikail'in oğulları olan Tuğrul ve Çağrı beyler Selçuklu ailesinin ve dolayısıyla Oğuzların reisleri oldular. 1030'da Gazneli Mahmud'un ölümü üzerine yerine geçen oğlu Mesud'a haber gönderip kendisine itaat arz ettiklerini bildirdiler ve Arslan Yabgu'nun serbest bırakılmasını istediler. Sultan Mesud bu teklifi kabul edip Arslan Yabgu'yu Belh'e getirdi ve ona yeğenlerine bozgunculuktan vazgeçmelerini söylemesini emretti. Arslan Yabgu da Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve Musa Yabgu'ya haber gönderip Sultan Mesud'un buyruğunu ilettiler. Ayrıca elçiyle bir “biz” (dikiş aleti) gönderip onu yeğenlerine vermesini istedi. Elçi mesajı tebliğ edip şifre mahiyetindeki “biz”i teslim edince onlar yeniden karışıklık çıkarmaya başladılar. Bunun üzerine Sultan Mesud Arslan Yabgu'yu tekrar hapse attı. Oğuzların onu kurtarma girişimleri sonuçsuz kaldı. Yalnız oğlu Kutalmış bir fırsat bulup hapishaneden kaçtı ve Buhara'ya döndü. Arslan Yabgu yedi yıl kaldığı hapishanede öldü. Ona bağlı Oğuzlar Yağmur, Kızıl, Boğa, Göktaş ve Anasioğlu adlı beylerin idaresinde faaliyetlerini sürdürmekle beraber Gazneli kuvvetleri karşısında dağıldılar ve büyük sıkıntılara düştüler. Bütün bunlara rağmen yine de ümitlerini kaybetmediler ve Arslan Yabgu'nun torunu

Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın etrafında toplanarak Anadolu Selçuklu Devletini kurdular” (Özaydın 1991, s. 402-403).

Öncü Oğuzların bazı grupları ile daha sonraki dönemlerde gelen Oğuz boyları zamanla orta ve güney İran ve Kaşkay bölgesine yerleşmişlerdir. Doğu Anadolu (Sivas ve Diyarbakır), Kuzey Irak (Musul), Irak-ı Acem (Kazvin, Hemedan, Rey, Tahran, İsfahan), Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan bölgelerinde bulunan Öncü Oğuzların bir kısmı İran'ın fethinden sonra Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey emriyle orta ve güney İran'a ve bugünkü Kaşkay bölgesine göç etmişlerdir. Söz konusu Oğuzlar, Kaşkay halkının eski tabakalarından birini oluşturmuştur. Günümüzde Kaşkay Türklerinden olup Nemedi boyuna mensup *Ereqlı* [عرقلی] oymağı ve bazı Şeşbeyli ve Gellezen oymaklarının kökenleri, aldıkları ad itibariyle de sözü geçen Öncü Oğuzların buldukları Irak-ı Acem bölgesiyle ilgilidir.

Oğuzların batıya gelmelerinin nedenleri ve coğrafyaları hakkında Faruk Sümer şu bilgileri vermektedir:

“Selçukluların, Gazneli İmparatorluğunun en değerli eyaleti olan Horasan'ı ellerine geçirip Büyük Selçuklu Devleti'ni kurdukları (Mayıs 1040) haberinin duyulması üzerine Seyhun boylarından, Balhan dağlarından, muhtemelen Mangışlak'tan bölgeye göçler başlamıştır. Selçuklu Devleti göçüp gelen Oğuz topluluklarından hepsini bir anda hizmetine alamadığı için bazı topluluklar İran ve Suriye'de kendi başlarına fetihlere giriştiler. İran'ın bazı bölgeleri, Filistin, Suriye'nin bir kısmı bu şekilde Oğuzların eline geçti. Bu dönemde bazı Oğuz beyleri emirlerindeki 800-1000 kişilik birliklerle Türk asıllı olmayan küçük hanedanların hizmetine girdiler. Malazgirt zaferiyle (1071) Oğuzlara Anadolu'nun yolu açılmıştır. Öte yandan Orta Asya'dan yapılan göçler sırasında bazı gruplar Anadolu'ya gitmeyerek İran veya Arran'da kalmış, bu göçlerin sonunda İran'ın Fars, Huzistan gibi bölgelerinde bazı beylikler ortaya çıkmıştır. Göçlerin yapılmasında Kıpçak ve Kanglı sıkıştırılmaları, Kara Hitayların baskıları ve Moğol istilalarının da önemli etkileri olmuştur” (Sümer 2007, s. 325-330).

Türklerin İslamî devirde kurdukları en büyük devletlerden biri Selçuklu Devletidir (1040-1308). Selçuklular, Kaşkay Türklerinin tarih ve kökeninde önemli bir yere sahiptir. İran'ın orta ve güneyine kitleler hâlinde inerek kalıcı fetihlerde bulunan ve İsfahan, Fars ve Kirman bölgesinde devlet kuran ilk Oğuzlar Selçuklulardır. Bu yüzden İran'ın orta ve güneyinde bulunan Türklerin kökeni Büyük Selçuklu, Kirman Selçukluları ve Selçuklu Atabeylerinden Fars Atabeyleri olan Salgurlular'la ilgilidir:

“İran'da Kirman bölgesi Selçuklulardan önce Büveyhîler'in elindeydi. Çağrı Bey'in oğullarından Kavurd Bey, 5000-6000 Türk atlısıyla Kirman'ın kuzey kesimine girerek yörenin merkezi Berdesîr'i kuşatınca Büveyhîler şehri Kavurd Bey'e teslim etti ve böylece Kirman Selçuklu Devleti'nin temelleri atılmış oldu (440/1048). Şiraz ve civarı da Türk askerleri ve Deylemliler tarafından Kavurd Bey'e teslim edildi (454/1062). Ertesi yıl 20.000 Deylemlî'nin başında Şiraz'a yürüyen Fazlûye'nin karşısına 4000 Türk askeriyle çıkan Kavurd Bey, Fazlûye'yi tekrar yenerek birçok esir aldı. Arslan şah, kırk iki yıl süren hükümdarlık döneminde Kirman'ı yönetti. Fars'ı zapt etti ve buranın valisi Çavlı Sakavu'yu perişan duruma getirdi. II. Turan Şah, çok geçmeden Sultan Sencer'i yenip esir alan Oğuzlardan kalabalık bir kitlenin Kirman topraklarına girdiğini gördü. Nüfuslarının 10.000 oba olduğunu ve sultanın hizmetine girmek istediklerini söyleyen Oğuzlara dirlik verilmesi kararlaştırıldı. II. Turan Şah, Oğuzları ülkeden çıkarmak için Fars hâkimi Salgurlu Tekele'den yardım istedi. Oğuzlar, Kirman-Fars kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra (575/1179) güneye inip Ciruft şehrini yağmaladılar. Ertesi yıl Kirman'da büyük bir kıtlık baş gösterdi. Oğuzlar başkente yöneldiler, amaçları ise barış yapmaktı. II. Turan Şah'tan kendi hükümdarları olmasını ve aralarında yaşamasını istiyorlardı. İstekleri kabul edildi ve beylerine hilat giydirildi. Ancak II. Turan Şah'ın kendilerine yabancı bir topluluk gibi bakmasına öfkelenen Oğuzlar, Nesa ve Nermansir bölgesine gidip yağmalarda bulundular. Daha sonra da bölgeyi imar etmeye, toprakları ekip biçmeye ve ticareti canlandırmaya çalıştılar” (Sümer 2009, s. 377-379).

1051 yılında İsfahan, Selçuklu Sultanı Tuğrul tarafından fethedilmiştir. İsfahan'ın güney ve batı bölgelerinden Şiraz'a kadar uzanan bölgeler; Mahal-ı Erbaa [چهارمحال], Sümürüm [سمیرم], Orcan/Ercan [ارجان], Tağan [دهاقان/طاغان], Buldacı [بلداجی], Kumşa/Şehriza [شهرضا/قمشه], Abade [آباده], İqlid [اقلید] eskide olduğu gibi bugün de Türklerin yaşadığı şehirler ve göçebe Türklerin yaylak bölgesidir.

Harezmsahlr (1077-1231) ve Salgurlular (Fars Atabeyleri 1148-1286)² döneminde bazı Türk boyları Orta Asya ve Deşti Kıpçak'tan İran'ın güneyine gelmişlerdir. Konuyla ilgili İran tarihçisi Muhammed Cafer Han Hurmuci, bazı Kaşkayların Deşti Kıpçak'ta bulduklarını ve *Kaşka Kayı* Türklerinden olup Selçuklu Atabeyleri ile birlikte Fars bölgesine göç ettiklerini yazmıştır (Tayyibi 2009, s. 64).

Harezmsahlr döneminde Oğuzların Fars bölgesine gelmeleri ve Salgurlular'la kaynaşması hakkında şu bilgiler mevcuttur:

"Salgurlular (1148-1286), İran'ın Fars bölgesinde hüküm süren Türk Oğuz Salur (Salgur) boyuna mensup bir hanedandır. Selçukluların Fars meliki Melikşah b. Mahmud'un bölgede yaşayan Salgurluların lideri olan Atabey Muzaffereddin Sungur b. Mevdud'un kardeşini suçsuz yere öldürmesi üzerine Atabey Sungur isyan etti. Melikşah'ı yenilgiye uğratıp Şiraz'ı ele geçirerek Salgurlular veya Fars Atabeyleri adıyla bilinen hanedanın temellerini attı. Harezmsahlardan Sultaşah'ın Merv ve Serahs'ı ele geçirmesinin ardından bölgede bulunan Oğuzlar'dan 5000 kişilik bir grup Fars'a gidip muhtemelen buradaki Salgurlular ile kaynaştı. Harezmsahlr bu dönemde Fars bölgesine de akınlar yapıp Şiraz'a kadar ilerlediler." (Merçil 2009, s. 29-31).

İbni Şahab Yezdi, Cevâmiü't-Tevârîh (1318) adlı eserinde bugün de Kuzey Kaşkay bölgesinde yer alan Gendüman [گندمان] bölgesinin Türklerin yaylası olduğunu belirtmiştir (Keyani 2006, s. 22-24).

İsfahan'ın güneyi, Şiraz, Yezd-i Has / İzedhast [یزدخاص], Deşt-i Rum [دشت روم], Ramgird [رامگرد] bölgelerinde Türklerin yaşadığı 14. yüzyıldan beri kayıtlarda mevcuttur. 1324-1325 yıllarında İsfahan'dan Şiraz'a seyahat eden İbni Batuta şunları yazmıştır: "Deşt-i Rum yolu üzerinden Yezdihas'tan Mayin'e gittim. Deşt-i Rum Türklerin meskenidir" (İbni Batuta 1969, s. 216).

Bugün Kaşkay Türkleri adıyla anılan ve genelde İran'ın güneyi ve merkezinde yaşayan Türkler farklı zamanlarda, farklı göç dalgaları ve çeşitli olaylar sonucu şimdiki yurtlarına yerleşmişlerdir. İran'ın orta ve güneyine yapılan İslam'dan sonraki Türk göçleri 10. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyıla kadar uzunca bir süreçte gerçekleşmiştir. Kaşkay Türkleri, Türklerin Orta Asya, Anadolu ve Kafkaslardan gelen göçleriyle birlikte İran'a gelip zamanla orta ve güney bölgelere yerleşmişlerdir.

² **Salgurlular (Fars Atabeyleri, 1147-1284):** Selçukluların başlangıcından beri İran'ın Fars bölgesinde hizmet gören Oğuz Salgur (Salur) boyundan Atabey Sungur'un Irak Selçuklu Sultanı Mesud zamanında istiklâl ilân etmesi ile kurulmuştur (1147). Başkenti Şiraz şehriydi. Sungur'un 1161'de ölümünden sonra oğlu Zengî Irak Selçuklu devletini tanımak zorunda kaldı ve bu durum Selçuklu Devleti yıkılıncaya kadar (1194) devam etti. Kardeşler arası mücadelede üstünlük sağlayan I. Saad (Zengî'nin oğlu) 1203'te Salgurlu hükümdarı oldu. Ülkesini imar etti. Bir ara Harezmsahlara esir düşen Saad'dan (Ölm. 1231) sonra oğlu Ebû Bekir (Ölm. 1260) yerine geçti. Şirazlı şair Sadî eserlerini bu atabeyin himayesinde yazmıştır. Daha sonra Salgurlu Atabeyliği İlhanlılara tâbi oldu. Ardından II. Saad'ın kızı, Moğol hükümdarı Hülagü'nün oğlu ile evlendi ve bu hatunun 1284'te ölümü ile sülâle son buldu.

2. Kaşkay Türklerinde Türk Kelimesinin Kullanımı ve Anlamları

Kaşkay Türklerinde 'Kaşkay' kelimesinin söyleyiş ve yazılış şekli قشقای [Qeşqayı/Qaşqayı] şeklindedir. Bu kelime İngilizcede ve Batı literatüründe genelde *Qashqai* şeklinde görülür. Türkiye'deki bilimsel literatürde ise 'Kaşkay' şekli daha yaygındır. Kaşkay Türkleri kendilerine Türk der, aynı şekilde bölgedeki diğer halklar da Kaşkaylara Türk demektedir. Ancak geçen yüzyıllarda Kaşkay Türklerinin kurduğu Kaşkay İlhanlığı, yaptıkları savaşlar ve siyasette olan nüfuz ve etkilerinden dolayı 'Kaşkay' kelimesi ün kazanmış ve özellikle siyasi, toplumsal ve kültürel bir kimlik ve birlik olarak tanınıp yaygınlaşmıştır. Buna rağmen 'Kaşkay' adıyla tanınmış olan halk, kendisine Türk demektedir. Kaşkay Türklerinde 'Kaşkay' kelimesi daha çok siyasi bir ağırlık ve anlam içermektedir. Bununla birlikte 'Türk' adı daha temel, daha geniş ve daha kapsamlı bir kavram olarak bir kimlik, halk, dil, kültür, köken ve yaşam biçimini ifade etmektedir. Bu nedenle bölgede 'Kaşkay' ve 'Türk' kelimeleri, adlandırma ve anlam açısından küçük bir nüansa sahip olsa da aynı halk için kullanılmaktadır. Başka bir deyişle 'Kaşkay' ve 'Türk' kelimeleri aynı halkın ad ve soyadları niteliğindedir (Rezaei Amaleh 2023, s. 9).

Türk kelimesi Kaşkay Türkçesinde birçok anlamda kullanılmaktadır. Genel olarak Türkçe konuşan, Türk boylarına mensup olan ve kökence Türk olan insan, insan grubu ve topluluklarına Türk denmektedir. Özel anlamda ise Türk kelimesi Kaşkay boyları ve bunlara yakın coğrafyalarda bulunan Türkleri ifade eder. Türk kelimesinin bir diğer anlamı ise mesleği hayvancılık olup yayla ve kışlada konargöçer biçimde yaşayan Türk obaları, yörük ve göçebe Türklerdir (Rezaei Amaleh 2023, s. 9). Bu anlama ilişkin *Türklük etmek* “göçebe hayat yaşayıp hayvancılık mesleğini yapmak” şeklinde bir terim Kaşkay Türkçesinde mevcuttur, Türkün diğer bir anlamı ise Kaşkay Türklerine ait geleneksel, kültürel ve toplumsal değerler ve soyut ve somut miraslar ve sanatları ifade etmekte görülür: *Türki çöreg* “sac ekmeği, yufka ekmeği”, *Türki qalı* “Kaşkay Türklerinin geleneksel halısı”, *Türki daraman* “geleneksel ve bitkisel ilaçlar”, *Türki qoyun* “Kaşkay Türklerine ait koyun türü, *göy qoyun* olarak da bilinir”, *Türki toy* “Kaşkayların yaptıkları geleneksel düğün”, *Türki qiyafa* “geleneksel olarak Türklere ait yüz, sima ve görünüm”, *Türki rext* “Kaşkay Türklerinin geleneksel elbisesi”, *Türki saç* “Kaşkay kadınlarının kendilerine has yaptıkları ve ördükleri saç biçimi”, *Türki börk* “Kaşkayların geleneksel erkek şapkası”, *Türki qess* “geleneksel Kaşkay müziği ve makamları”, *Türki qımmılamak* “geleneksel olarak asil davranmak ve Türk değerlerine uygun hareket etmek” (Rezaei Amaleh 2023, s. 9-513).

“Türki” ise bir dil adı olarak Türkçe veya Türk dili anlamında kullanılır. Bu ifade herhangi bir Türk dili, şivesi, lehçesi veya diyalektini içerebilir. Örneğin Kaşkay Türklerinde *Şeşbeyli dili* “Şeşbeyli boyu ağzı”, *Gellezen dili* “Gellezen boyu ağzı” şeklinde ifade edilir. Ayrıca örneğin bir Türkmen, Şahseven, Azerbaycan veya Türkiye Türkü ile karşılaşmış olan bir Kaşkay, “*Türki danıştık*” (Türkçe konuştuk) dediği zaman genel olarak Türk dilini kast ediyor, yani herkes bildiği Türkçe ile konuşmuştur (Rezaei Amaleh 2023, s. 9-513).

Kaşkay diyalektlerinde Türk³ adı; *Türk, Türük, Türüg, Türig, Tirik, Tirig, Tirk, Tirg, Turk, Turg* şekillerinde görülmektedir (Rezaei Amaleh 2023, s. 9-515).

³ “Türk adı ilk kez Gök Türk dönemine ait yazılı belgelerde ortaya çıkmaktadır. Bu döneme ait belgelerde Türk adına hem tek heceli hem de iki heceli “Türük” şeklinde rastlanılmaktadır. Bu ad sonra tek heceli hale dönüşerek, Türk halini almıştır. Çin kaynaklarında geçen “Tu-kue” adı Türk adı karşılığında kullanılmıştır. Türk adının Grek kaynaklarında geçen “Thrak”, “Targita”, “Tyrkae”, Hint kaynaklarında geçen “Turukha”, “Turuşka”, Ön Asya’da çivi yazılı metinlerdeki ülke adı “Turki” kelimesi ile Asurca çivi yazılı belgelerde geçen “Turukku” ve hatta Tevrat’taki “Togharm” ile bağı kurulmaya çalışılmıştır. Türk adının Türkçede “türemek” fiilinden çıktığı, “türe”, “töre” kelimesiyle bağlantılı olduğu ve “yaratılmış”, “yaratık” anlamında kullanıldığı ortaya konulmuş durumdadır. Bu anlamını Türk kültür çevresinde yoğun olarak görülen kurttan türeme anlayışı da doğrulamaktadır. Ayrıca arkeolojik boyutuyla kurdun emzirdiği çocuk tasvirleri de bu anlayışı

3. Coğrafya, Demografik Yapı ve Nüfus

Kaşkay Türkleri, İran'ın güney ve güneybatı bölgelerinde ağırlıklı olarak yerleşik, kısmen de konargöçer şekilde yaşamaktadırlar. 20. yüzyılda üç dalga Kaşkay Türklerini yerleşik hayata zorlamış veya sevk etmiştir. Yerleşik hayata zorlayan birinci dalga yaklaşık olarak 1930-1941 yılları arasında İngiltere ve Rıza Pehlevi tarafından uygulanan ve *Tahta Kapu* [تخته قابو] veya *İskani Aşayir* [اسکان عشایر] denen zorlama politika kapsamında gerçekleşmiştir. 2. dalga 1953 darbesi (Ajax Operasyonu) sonucu gerçekleşmiştir. 3. dalga ise 1979 İran Devrimi sonucu ve sonrası orta çıkmıştır. 1950'lerden başlayıp göçebelerin eğitimini planlayan ve bir taraftan da asimilasyon uygulayan *İdare-i Talimat-i Aşayir* [اداره تعلیمات عشایر] (Göçebelerin / Aşiretlerin Eğitim İdaresi) projesi, söz konusu yerleşik hayata geçme sürecinde oldukça etkili olmuştur (Rezaei Amaleh 2023, s. 51).

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Kaşkay Türklerinin yaşadığı ve Kaşkay İlhanlığının hâkim olduğu bölge *Vilayet-i Kaşkayi* [ولایت قشقای] adıyla adlandırılmıştır (Demorgny, 2011).

Vilayet-i Kaşkayi'nin hudutları İsfahan bölgesinin güneybatısı, Fars bölgesinin kuzey, batı ve güney bölgeleri ve bugünkü Buşehr bölgesinin de bir kısmını kapsamaktadır. Dehhüda sözlüğünde Vilayet-i Kaşkayi'nin coğrafyası ve bölümleri şu şekilde açıklanmıştır:

Vilayet-i Kaşkayi, Kaşkay Elinin yaz kış ikamet ettiği tüm yerleri kapsayan Fars eyaletinin bir vilayettir ve bu nedenle kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan Fars'ın önemli bir kısmı onun bir parçasıdır. Kuzeyden güneye doğru bölümleri şunlardır: 1- شش ناحیه [Altı Bölge] 2- چهاردانگه [Dört Bölge] 3- کامفیروز [Kamfiruz] 4- اردکان [Erdekan] 5- کازرون [Kazerun]⁴ 6- محال اربعه [MahaM⁵] 7- خشت [Xışt] 8- جره و فامور [Gireh ve Famur] 9- فراشبند [Ferrashbend] 10- فیروزآباد [Firuzabad] 11- میمند [Meymend] 12- افزر [Efzer] 13- خنج [Xunc] 14- ماهور میلانی [Mahur-Meylati] 15- کاکان [Kakan].⁶

Bugün Kaşkay Türkleri yaklaşık olarak 27-32 kuzey enlemleri ve 50-56 doğu boylamları arasında yer alan ve Fars, İsfahan, Çarmahal-Bahtiyari, Kohkiluye-BoyrAhmed, Huzistan, Kirman ve Buşehr adıyla adlandırılan bölgelerde yaşamaktadırlar (Rezaei Amaleh 2023, s. 10-11).

Bunun dışında Safevi, Afşar, Zend, Kaçar ve Pehlevi hükümetleri dönemlerinde bazı Kaşkay Türkleri savaş, sürgün, göç, iş, eğitim gibi nedenlerle İran'ın Horasan, Mazenderan, Huzistan, Kirman, Tahran ve başka bölgelerine yerleşmiştir. Dolayısıyla bugün bazı Kaşkay Türkleri, Kaşkay bölgesi dışında İran'ın başka yerlerinde de yaşamaktadır. Geç dönemlerde politik ve askeri nedenlerden dolayı Kaşkay İlhanlığının gücünü azaltmak ve güçleri dengede tutabilmek için Safevi, Afşar, Kaçar ve Pehlevi dönemlerinde bazı Kaşkay boyları ve aileleri İran'ın kuzey, kuzeydoğu ve kuzeybatısında bulunan Horasan, Mazenderan, Tahran, Kazvin, Hemedan, Kirman,

desteklemektedir. Türk adı başlangıçta tekil ve çoğul olarak kullanılmıştır. Bu adın "sağlam", "güçlü", "kuvvetli" anlamları kazandığı da kabul edilmektedir. Türk adı günümüzde de şahıs adı olarak kullanıldığı gibi, millet adı olarak da kullanılmaktadır" (Durmuş, 2017, s. 37).

⁴ Adı geçen şehir ve bölgenin adı Kaşkay Türkçesinde "Kazıran", Farsçada ise "Kazerun" şeklinde telaffuz edilir.

⁵ Mahal-ı Erbaa [Dört Mahal] şu bölümlerden oluşur: "Mahal-ı Erbaa, Fars'ın Kaşkayi vilayetinde, Deşt-i Dal'dan İmamzade Şeyhi'ye 66 bin arşın uzunluğunda ve Pencşir köyünden Ahmedabad'a kadar 24 bin arşın genişliğinde olup dört bölüğü var. Kuzey sınırı Firuzabad, doğusu Qir ve Karzin, güneyi Xunc ve batısı Deşt-i'dir. Nüfusu 7000 kişidir ve merkezi Dahum kasabasıdır, dört ilçesi var: Dahum, Dehrud, Hengam, Rudbal (toplam 18 köy)". Kaynak:

<https://vajehyab.com/dekhoda/%D9%85%D8%AD%D8%A7%D9%84-%D8%A7%D8%B1%D8%A8%D8%B9%D9%87> [Erişim tarihi: 16.08.2021]

⁶Kaynak: <https://vajehyab.com/dekhoda/%D9%82%D8%B4%D9%82%D8%A7%D8%A6%DB%8C-2> [Erişim tarihi: 16.08.2021]

Huzistan ve Hamedan Qurve/Qorve (قوروه) bölgelerine göçürülmüş veya sürgün edilmiştir. Ayrıca bugün birçok Kaşkay Türkü yurt dışına göç edip Avrupa ve Amerika'da yaşamaktadır (Rezaei Amaleh 2023, s. 10-11).

1925'ten bu yana İran'da kurulan rejimlerin demokratik olmayan politikalarından dolayı İran'daki halklar ve o cümleden Türklerin nüfusuyla ilgili devlet tarafından verilmiş resmi veya güvenilir bir istatistik yoktur. Gökdağ ve Heyet'in verdiği bilgiler temelinde 2002 yılı Dünya Bankası Ülke Profilleri veri tabanına göre 66.1 milyonluk İran nüfusunun %42'sini Türkler oluşturmaktadır (Gökdağ ve Heyet, 2004, s. 52). Bu veri esas alındığında, 2021 yılında sayısı 87.92 milyon olan İran nüfusunun yaklaşık 37 milyonunun Türk olması tahmin edilebilir.

Kaşkay Türklerinin nüfusu tarih boyunca birçok dalgalanmalar yaşamıştır. Birçok kaynak tarafından Kaşkay Türkleri İran'ın en büyük ve kalabalık eli (göçebe halkı) olarak kabul edilmiştir. Birçok araştırmacıya göre İran'ın en büyük eli, Kaşkay halkıdır. Tarihçiler, turistler ve coğrafyacılar tarafından sağlanan istatistikler ve bilgiler çoğunlukla varsayımlara dayanmaktadır. Merkezî hükümetin vergileri artırmasını engellemek ve erkekleri askere göndermekten kaçınmak için Kaşkay liderleri bazen Kaşkay halkının nüfusunu gerçekte olduğundan daha az ilan etmişlerdir (Tayyibi 2009, s. 34).

Tarihçilere göre I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Kaşkay nüfusu artmaktadır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birçok Kaşkay savaşçısı, İngilizler ve merkezî devletle olan savaşlarda ölmüştür. Birçok defa kayıtlara geçtiği gibi kolera ve grip (influenza) gibi bulaşıcı hastalıkların yayılması da Kaşkay Türklerinin nüfusunun azalmasında etkili olmuştur. Buna ek olarak, hayatlarını tehlikede gören bazı Kaşkay Türkleri ise halkını ve boyunu terk edip köyler, kasabalar ve şehirlere yerleşmiştir (Tayyibi 2009, s. 36).

Faruk Sümer Kaşkay Türklerinin nüfusu hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur:

"Avrupalı seyyahlardan Dupré (1807-1809) Kaşkayların nüfuslarını 12-15.000 arasında gösterir. Lady Shell (19. yüzyılın ortaları) onların 30-40.000 çadıra sahip olduklarını bildirir. Curzon ise (1889) Kaşkayların sayılarını 25.000 olarak verirken mübalağalı bir şekilde onların önceden 60.000 çadır olup 120.000 atlı çıkardıklarını da yazar. Bununla beraber Kaşkayların hiçbir zaman 15.000 atlıdan fazla bir kuvvet çıkaramadıkları ve hatta I. Dünya Savaşında İngiliz güçlerine karşı bile ancak 5000 atlı ile mücadele ettikleri bilinmektedir. 2000 yılında İran'da bir milyon Kaşkay yaşamaktaydı" (Sümer 2002, s. 21).

İran'ın resmî istatistiklerinde etnik dağılımlar yansıtılmadığı için Kaşkayların gerçek nüfuslarını öğrenmek mümkün görünmemektedir. Bu ise, İran yönetiminin etnik kimlikleri örtme politikasından kaynaklanmaktadır. Resmî olmayan kaynaklarda ise Kaşkayların sayıları, tahmin ya da gözlemlere dayanma sebebiyle çelişkili bir durum göstermektedir. Gerçek sayıya ulaşmayı güçleştiren bir başka sebep ise günümüzde Kaşkay Türklerinin büyük kesiminin yerleşik hayata geçmiş olmasıdır.

Bugün Kaşkay Türklerinin nüfusu hakkında kesin bir sayı vermek mümkün olmasa da 19. ve 20. yüzyıldaki verilerde konuyla ilgili önemli bilgiler mevcut olup nüfusun artış, azalma ve belirsizliğinin nedeni detaylı şekilde Cavanşir tarafından ele alınmıştır (Cavanşir 2001, s. 170-187).

1955'te Kaşkay Türklerinin nüfusunun 500.000 - 600.000 olduğu ve bu sayının ise İran nüfusunun %3,5'ine denk gelmesi temeline dayanarak, Cavanşir Kaşkay Türklerinin nüfusunu 2.5 milyon kişi olarak göstermiş ve yerleşik hayata geçmiş olanlarla beraber Kaşkay nüfusunun bundan daha fazla olacağı tahmininde bulunmuştur (Cavanşir 2001, s. 187).

Kaşkay Türklerinin sayısı Boeschoten'de (1998, s. 1-15) 570.000, Dolatkhah'da (2010, s. 108) 1,5 - 2 milyon arasında, Albayrak'ta (2013, s. 980-981) 2-2,5 milyon arasında, Çelik'te (2016, s. 21) en

az 1,5 milyon, Erenoğlu'da (2017, s. 45) yurt dışındaki Kaşkayların da dâhil edilmesiyle yaklaşık 4,5 civarında verilmiştir (Doğan 2022a, s. 8).

Ethnologue (1997), Kaşkay Türkçesinin konuşur sayısını 1,5 milyon kişi olarak göstermiştir.⁷

Bazı diğer kaynaklarda Kaşkayların nüfusu 1,5 - 2 milyon arası gösterilmiştir (Tayyibi 2009, s. 36).

1955'te Kaşkay Türklerinin İran nüfusunun yüzde 3,5'ini oluşturduğu ve İran nüfusunun 2021 yılında 85 milyon⁸ olduğu temelinden yola çıkarak, Kaşkayların nüfusu en az 3 milyon kişi tahmin edilebilir. Ancak daha eski zamanlarda yerleşik hayata geçmiş olup İran'ın orta ve güneyinde bulunan Türklerin nüfusu bu sayıya dahil değildir çünkü bu hesaplamada 1955'teki göçebe Kaşkay nüfusu temel alınmıştır. Daha eski zamanlarda yerleşik hayata geçmiş olup İsfahan, Çaharmahal ve Huzistan bölgelerinde yaşayan Güney Oğuz Türkleriyle beraber Kaşkay Türklerinin nüfusu bugün 4 milyon kişinin üzerinde tahmin edilebilir (Rezaei Amaleh 2023, s. 11).

4. Kaşkay Türklerinin Yakın ve Çağdaş Tarihi

4.1. Safevi Döneminde

Safevi devletinin kuruluşundan sonra, 1503'te Şah İsmail tarafından alınan Fars vilayetinin valiliği Zulkadır⁹ (Dulkadır) boyuna verilmiştir. Şah Tahmasıb döneminde (1524-1576) de en güçlü boylardan biri olan Zulkadırların kalabalık bir kısmı Fars'ta oturuyorlarmış. İkinci İsmail ve Sultan Muhammed Hüdabende devirlerinde (1576-1587) Safevi devletinde önemli bir makam olan mühürdarlık görevi Zulkadır boyunun elinde bulunuyormuş. Büyük Şah Abbas devrinde (1587-1628) Fars vilayetinin valiliği bu boyun büyüklerinden olan Yakub Bey'e verilmiştir. Ancak Yakub Bey, kendisinin aslında şehzade olduğu iddiasını ileri sürerek Şah Abbas'a karşı ayaklanmıştır. Şah Abbas ise Yakub Bey ile Farsımadan boyundan olan yardımcısı Ebul Kasım Bey'i yenmiştir. Ayrıca Zulkadır boyunun Fars vilayetinde kalabalık şekilde yaşamasına son vererek onları İran'ın farklı bölgelerine dağıtmıştır (Sümer 1999, s. 17-20).

Bundan sonra Şah Abbas güney bölgelerde yaşayan Türk boylarını kontrol altına alabilmek için kendi idaresinde makam sahibi olan Cani Ağa Kaşkay'ı Fars bölgesinde bulunan bütün boyların yöneticiliğine atamıştır. Cani Ağa ise boyların birliğini sağlayarak yeni bir güç ortaya çıkartmıştır. Bu tarihten itibaren Kaşkay il birliği daha güçlü hâle gelmiştir. Güçlü bir federasyon olarak Kaşkaylar, Safeviler döneminde kendilerinden söz ettirmeye başlamışlardır (Keyani 2006, s. 55-56).

Kaşkay Türklerinin yönetici ailesinin, anne tarafından Uzun Hasan Akkoyunlu soyundan gelmiş olduğuna dair bazı belgeler ve bilgiler bulunmaktadır. Şah İsmail Safevi'nin de Uzun Hasan'ın

⁷ <https://www.ethnologue.com/language/qxq> [Erişim tarihi: 23.11.2022].

⁸ https://datacommons.org/place/country/IRN?utm_medium=explore&mpop=count&popt=Person&hl=en [Erişim tarihi: 23.11.2022].

⁹ Fars eyaletinin emirliği Safevi döneminin ilk yüz yılı yani I. Şah Abbas'a kadar, Zulkadir (Dulkadir) boyunun elinde olmuştur. Zulkadir ailesi, Anadolu bölgesinde ikamet eden ve Şah İsmail'in yardımına gelen güçler arasında yer almış, diğer Türk Kızılbaş aşiretleriyle birlikte Safevi devletinin oluşumunu ve kuruluşunda önemli rol oynayan bir Türk aşiretidir. Bu aşiretin merkezi ilk olarak Maraş ve Elbistan bölgesinde olmuştur. Daha sonra Zulkadırlılar Şah İsmail Safevi döneminde Fars bölgesinin emirliğine ulaşmış ve Basra Körfezine kadar Safevilerin halefi ve temsilcisi olmuştur. Zulkadir ailesi, Safevilere yaptıkları hizmetlerin karşılığı olarak İran'ın en önemli güney eyaleti kabul edilen Fars eyaletini ellerinde tutmuşlar ve I. Şah Abbas döneminin başına kadar yaklaşık yüz yıl boyunca Fars eyaletleri ve bağlı bölgeleri yönetmişlerdir. Safevi döneminin sona ermesinden sonra Zulkadir'in etkisi ve gücü azalmış ve elinde sadece Laristan, Fesa, Cahrum ve Servistan gibi vilayetlerin yönetimi kalmıştır. Hüseyinabad Fesa'da bulunan Zulkadir barajı bu ailenin eserlerinden biridir (bk. Kışlağı Rahimi, 2021).

kızının torunu olması, Safevi ve Kaşkayları birbirlerine yaklaştırmıştır. Muhammed Nasır Han'a göre Safevi hükümetinden önce Şeyh Haydar Safevi'nin çocuklarının güneye sürülmesiyle, bazı Kaşkaylar da onlarla birlikte güneye gelmiştir. Kaşkay liderlerine göre, Şah İsmail İran'ın güney sınırlarını korumak ve Hürmüz Adası'nı Portekizlerden geri almak için bazı Kaşkay boylarını Fars vilayetine göndermiştir (Tayyibi 2009, s. 72).

4.1.1. Kaşkay İlhanlığı

Kaşkay Elinin bağımsız ve kendine özgü kimliği Safevi döneminden itibaren başlamıştır. Bu elin İran'ın siyasi ve sosyal sahnesinde önemli rol üstlenmesi Afşar, Zend ve Kaçar dönemlerinde daha belirgin bir hal almıştır. Emir Gazi Şaylı (Şahlu), Türk gruplarını kendi etrafında toplayıp onlara önderlik etmesinden itibaren Kaşkay adı siyasi-sosyal bir birim ve birleşik bir güç olarak anılmaya başlamıştır. Rivayetlere göre Emir Gazi Şaylı, adı tarihe geçen ilk Kaşkay İlhanı'dır. Kendisinden sonra ardılları Gazi Ağa, Cani Ağa ve sonrası Muhammed Hasan Han Mutemedü's-Sultan onun yerine geçmişlerdir. Emir Gazi'nin ardılları İran'ın güç merkezlerine yaklaşmayı başarmıştır. İsmail Han Kaşkay, Kerim Han Zend'in müşavirlerinden biri olmuştur. Cani Han 1818 yılında Feth Ali Şah Kaçar tarafından resmen İlhan ve oğlu Muhammed Ali Han ise İlbeyi makamına atanmıştır. İran'ın güneyinde en güçlü bölgesel güç olarak Kaşkay İlhanlığının iktidarı, 1953 darbesine kadar devam etmiştir. Kaşkay İlhanlığı takribî olarak I. Şah Abbas devrinde (1587-1628) Zulkadrlilerin çöküşünden 1953 darbesine kadar sürüp İran'ın güneyinde kurulmuş olan bir Türk İlhanlığıdır.

4.2. Afşar ve Zend Dönemlerinde

Nadir Şah Afşar'ın ordusuna katılan Kaşkaylar; onun Hindistan, Belh ve Buhara seferlerine katılmıştır. Kaşkay lideri İsmail Han'ın cesurca savaştığı bu savaşlardan birinde Nadir Şah'a şu sözün söylendiği aktarılır: "Bugün İsmail Han Rüstem gibi bir savaş yaptı". Bundan kuşkulanan ve Kaşkayların krallığı ele geçirebileceklerini düşünen Nadir Şah, bir bahane uydurarak İsmail Han Kaşkay'nın gözlerini oydukmuştur. Bu şekilde İsmail Han'ın iki gözü de kör olup kardeşi Hasan Han Mutemid'üs-Sultan da ağır şekilde yaralanmıştır. Bu olaydan sonra Nadir Şah, Kaşkayların isyanını önlemek için bu iki kardeşi ve birçok Kaşkay Türkünü Deregez, Kelat Nadiri ve Serahs bölgelerine sürgün etmiştir. Orada da Kaşkaylar zor coğrafi koşullar, bölgeyi tanımama ve Türkmenlerin saldırısına uğrama gibi nedenlerden dolayı çok fazla kayıplar vermişlerdir. Sonunda Nadir'in ölümü ve iç kaosun başlamasından dolayı, Kaşkaylar merkezî güç boşluğunu kullanarak asıl vatanları olan Kaşkay bölgesine geri dönmüşlerdir (Tayyibi 2009, s. 73-74).

Zend silsilesinin Şiraz'da devrilip boylarının dağılması, ayrıca güneyde bulunan boyların bir kısmının Kaşkay Eli'ne katılması, Kaşkayların gücünü artırmıştır.

4.3. Kaçar Döneminde

Zendlerden sonra Ağa Muhammed Han Kaçar tahta geçip Tahran başkent seçildiğinde, Kaşkaylar yandaşlarını (Zand ailesini) kaybetmeleri ve başkente olan uzaklıkları nedeniyle önemlerini yitirmişler. Ağa Muhammed Han tahta çıktıktan sonra Kaşkayların otoritesini dağıtmak için, iki bin Kaşkay ailesini Çarmahal ve Bahtiyari bölgesine, beş bin aileyi ise Veramin ve Mazandaran bölgelerine sürgün etmiştir. Henry Field, Mazandaran'ın doğusundaki Abdul Maliki boyu hakkında, aslen atalarının Fars'tan Ağa Muhammed Han tarafından bu bölgelere sürgün edilen Kaşkay Türklerinden olduklarını yazmaktadır (Tayyibi 2009, s. 77).

4.4. Kaşkay ve İngiliz Güçleri Arasındaki İlk Yüzleşme

1856'da Herat'ın Nasıreddin Şah tarafından ele geçirilmesi nedeniyle İngilizler, İran'ı tehdit etmek için Buşehr ve Hürremşehir (Muhammere) limanlarını işgal etmiş ve İran topraklarında ilerlemeye başlamıştır. Bu nedenle Fars Eyaleti ordusunun komutanı Şüca'ül-Mülk; Muhammed

Kulu Han, Kaşkay İlhanından yardım istemiştir. İlhan ise Kaşkay alayını 380 atlı, 1000 piyade asker, iki top ve bir ayın masraflarıyla birlikte kuzeni Lütfali Han komutasında cepheye göndermiştir. Bu savaşta, birkaç yüz Kaşkay atlısı, gizli bir taktik kullanarak, denize açılan kapılardan geçerek çok sayıda İngiliz askeri ve subayını öldürmeyi başarmıştır. Özellikle Mustafa Kulu Han'ın oğlu Sohrab Han'ın İngilizlere karşı yaptığı savaşta ki yiğitliği, Kaşkayların edebiyatında ölümsüzleşmiştir. Ünlü Kaşkay şairi Mezun ile Çağdaş olan Sohrab Han cesaretiyle Mezun tarafından övülmüştür.¹⁰ Nasireddin Şah da bu savaşta ki başarılarından dolayı Sohrab Han'a üzerinde nişanlı bir kılıçla birlikte bir teşekkür mektubu göndermiştir (Tayyibi 2009, s. 82-83).

4.5. Yirminci Yüzyılda Kaşkay Türkleri

4.5.1. I. Dünya Savaşında

Kaşkay güçleri I. Dünya Savaşında İsmail Han Savletdevle [Kaşkay Türkçesi: *Sowlet-Dowle* صولت الدوله] önderliğinde İngiliz güçlerine karşı savaşmıştır. Birçok savaşta İngiliz ve İran hükümeti güçlerini yenen Savletdevle, milletvekili olarak Tahran'a çağrılmış ancak orada hapse atılmış ve sonunda İngilizlerin desisesiyle hapiste öldürülmüştür. Savletdevle (1878-1932), Kaşkay tarihi boyunca Kaşkay Türklerinin güçlü İlhanlarından biri olmuştur. İngiliz generallerini, Kavam ailesini, farklı rakipleri ve muhaliflerini yenmeyi başaran Savletdevle, yıllar boyu Bulgaristan kadar bir coğrafyaya hüküm sürmüştür. Sör Percy Sykes onu taçsız kral olarak nitelendirmiştir (Tayyibi 2009, s. 162).

Kaşkay Türklerinin gücünü ortadan kaldırmak için, Rıza Şah Pehlevi *Tahta Kapu* denen iskân politikasını yürütmüştür. Kaşkay İlhanını, kelanterlerini ve boy reislerini idam, hapis ve sürgün ettikten sonra 1937'de Rıza Şah mekanize ordu, tanklar ve uçakları kullanarak savunmasız olan Kaşkay Türklerine baskı ve şiddet uygulayarak yerleşim politikasını uygulamaya başlamıştır. Kaşkay Elinin yerleşimi için, İqlid [اقلید] yakınlarında Sarı Yatan [ساری یاتان] ve Kazıran [کازران] yakınlarında Sermeşhed [سر مشهد] gibi yerler belirlenmiştir. Zorunlu iskân; yaşanabilir, gerçekçi ve doğru ilkelere dayanmadığından başarısız olmuştur. Ancak 3-4 yıllık bu gayri insani politika sonucunda birçok Kaşkay Türkü canını ve malını kaybetmiştir. İskân edilen yerler, tarıma ve kışın ve yazın hayvancılığa elverişsiz olduğundan, hayvanların çoğu telef olmuştur. Örneğin bütün bir kışı Sümürüm yayla alanlarında geçirmek zorunda kalan Dereşorlu boyunun atlarının yüzde doksanı ölmüştür (Tayyibi 2009, s. 163).

1929 yılında Kaşkay Türkleri ve İran'ın güneyinde bulunan bütün eller, boylar ve oymaklar Rıza Şah Pehlevi'ye karşı ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmalar ve hükümet güçleriyle çarpışmalar Rıza Şah sürgün edilinceye kadar (1940) devam etmiştir. 1940-1953 yılları arasında Kaşkay İlhanlığı tekrar eski gücüne ve özgür günlerine kavuşmuştur. 1953 darbesinde tekrar dengeler değişmiş ve Kaşkaylar bölgesel yönetimden tasfiye edilmişlerdir.

4.5.2. II. Dünya Savaşında

4.5.2.1. Almanya ve Kaşkaylar Arasındaki İlişkiler

II. Dünya Savaşı sırasında 1941'de İngiliz ve Sovyet güçleri güney ve kuzeyde İran'ın sınırlarını geçip hızla ilerlemeye başlamışlardır. Bu nedenle Rıza Şah ülkeyi ittifak güçlerine teslim etmiş ve hükümetten uzaklaştırılmıştır. Rıza Şah'ın hapis ve sürgününden kurtulmak için fırsat kollayan

¹⁰ "Sohrab Han qılıcı berq-i cansitan,
Fereği'de meşhur oldu dasitan,
Üz miñ rubehbazlıg étدی asıman,
Açdı şér bélinden şemşir apardı" (Şahbazi, 1988, s. 15).

Nasır Han ve kardeşi Hüsrev Han, merkezî hükümetin iktidar boşluğundan yararlanarak Kaşkay bölgesine gitmek amacıyla hızla Tahran'dan ayrılmışlardır. Nasır Han Kaşkay Eli'ne ulaştığında kendisini ilhan ilan etmiş ve askeri güç toplamaya başlamıştır. Yıllarca Pehlevi baskısı altında olan Kaşkay halkı, topraklarını ve eski güçlerini geri kazanmak ve İngiliz işgalcilerine karşı savaşmak için bir isyan başlatmış ve Nasır Han'a katılmışlardır (Tayyibi 2009, s. 164-165).

Kaşkaylar, İngilizlere olan nefretleri nedeniyle II. Dünya savaşında Almanlara yönelmişlerdir. II. Dünya Savaşı başlamadan önce Avrupa'ya okumak için gitmiş olan Savletdevle'nin oğullarından Melik Mansur Han ve Muhammed Hüseyin Han, yoğun bir askerî eğitimden sonra teğmen rütbesiyle Alman ordusuna girip Brand Newburg Alayına katılmışlar. Kafkasya üzerinden İran'a girmeyi planlayan Almanlar, Kaşkayların dikkatini çekmek için bu iki kardeşi yanlarında götürmeye karar verip bu nedenle Berlin'e çağırıp özel askerî eğitime tabi tutmuşlar. Hitler'in İngiltere ve Sovyet topraklarına saldırması Kaşkayların Almanlara olan dostluk duygularını artırmıştır. Almanya'nın Müttefiklere karşı zafer kazanması durumunda, Nasır Han'ın İran tahtına geçeceği fikri ortaya atılmıştır. Bu nedenle İran'da, Rus ve İngiliz işgalcilerine karşı Alman ordusunun Kafkaslardan İran'a gelmesi desteklenmiştir (Tayyibi 2009, s. 169-170).

Bu gelişmelerle birlikte, Alman casusluk örgütünün ajanlarından Schulze-Holthus, Kaşkay Türklerine gitmiştir. Kaşkay Türkleri, daha önce onun Kaşkaylara gelmesine karşı çıksa da, bu sefer İngilizlere karşı Schulze-Holthus'u kabul etmişler. Bu olaylarla birlikte Kaşkaylar, Feraşbend'de Almanların Kaşkay güçlerine askerî teçhizat göndermesi ve Alman savaşçılarının bu yere iniş yapması için bir havaalanı pisti inşa etmeye çalışmışlar. Almanların bu girişimlerden iki ana hedefleri vardı: İlk olarak Rusya'daki ana cephe olmalarını engellemek için müttefik kuvvetlerini İran'ın güney bölgelerinde çatışmaya sokmak istemişler. İkincisi, İran'ın güneyini kuzeye bağlayan demiryolu hattını tahrip ederek Sovyetler Birliği'ne mal ve askerî teçhizat transferini önlemeyi amaçlamışlardır (Tayyibi 2009, s. 170-171).

Amerika Birleşik Devletleri müttefiklerin yanında savaşa girdiğinde, İran'ın güneyindeki petrol sahalarını korumak ve İran demiryollarını (Sovyetler Birliği'ne hızlı mal transferi için) garanti altına almak üzere İngilizlerle işbirliği yapmıştır. Ancak Kaşkayların yeniden güçlenmesinden endişe eden İngilizler, onlara karşı geniş tedbirler almıştır. İngilizlerin Kaşkay'ın siyasi yaşamını yenilemekten korkmasının nedeni, İngiliz hükümet belgelerinde görülüyor. Öyle ki, Nisan 1944'te Tahran'daki İngiliz Büyükelçiliği, Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu bir rapor sırasında, İran'ın Sovyetler Birliği'ne askerî malzeme göndermek için bir iletişim yolu olan Buşehr-Şiraz-İsfahan rotasının önemini vurgularken, İran hükümetinin ülkenin güneyinin büyük bölümünü düzenleme konusunda tam bir acizliğine işaret etmiştir. Bu nedenle İngiliz hükümetinin bu alana müdahale etmeye mecbur olması raporda yer almaktadır (Tayyibi 2009, s. 171-172).

Başlangıçta İngilizler planlarını uygulamak için Kaşkaylar ile dostane ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu nedenle, Alman Schulze-Holthus'un İngilizlere teslimi karşılığında, Kaşkaylara nakit olarak beş milyon tümen ödemeye hazır olduklarını ve İran hükümetinin İngiliz garantisi ile Kaşkay bölgesinin özerkliğini resmen tanıdığını önermişlerdir. Ancak bu öneri Nasır Han tarafından hızla reddedilmiştir (Tayyibi 2009, s. 171-172).

Kaşkay Türklerinin İngilizler ve daha sonra Almanlarla anlaşmazlığının asıl nedenini Nasır Han şu şekilde açıklamıştır: *"Almanlarla iletişim sırasında Alman Mayer'in bana yazdığı bir mektuba katılmayarak şöyle karşılık verdim: eğer siz de ülkemizin içişlerine karışmak niyetindeyseniz, İngilizlere karşı olmamızın sebebi onların ülkemize müdahalesidir ve sizinle de aynısını yapacağız dedim"*. Şunun üzerine Mayer; İran'ın Alman ordusu tarafından fethedilmesi durumunda Kaşkayların Moğolistan'a sürülmesi gerektiğini de bir raporda yazmıştır (Tayyibi 2009, s. 171).

İngilizlerin önerisini kabul etmeyen Kaşkaylara karşı İngiliz desteğiyle devlet tarafından kapsamlı operasyonlar başlatılmıştır.

Korgeneral Şahbahti, beş askerî kuvvet ve iskân tugayı göndermeyi planladı. Kaşkay Türklerinin geçiş yolunu önlemek için hava bombardımanı planlanmıştır. Ancak Kaşkaylar, bu komployu etkisiz hâle getirmek için dağlık alanlardan ve zorlu yollardan yayla bölgesine gitmiştir.

İngilizler planlarını uygulamak için Korgeneral Şahbahti'ye bir dizi kamyon ve büyük miktarda para vermişlerdir. Aynı şekilde Hamse Eli birlikleriyle orduya yardım etmesi için Kavamülmülk'e de 4000 adet silah verilmiştir. Ayrıca bunları desteklemek için bir İngiliz tugayı, İsfahan-Buşehr yolunda konuşlandırılmıştır. Öte yandan Bahtiyari Elinin ayağını da bu olaya sürüklemek için Serdar Esad Bahtiyari'nin kardeşi Serdar Bahadır'a albay rütbesi verilerek orduya dâhil edilmiş ve Korgeneral Şahbahti'ye Firuzabad'a saldırmak için Serdar Bahadır'ı ataması emredilmiştir (Tayyibi 2009, s. 173).

II. Dünya savaşı esnasında merkezî hükümet ve İngilizlerin baskısından dolayı Kaşkaylar, merkezî hükümetle birkaç kez savaşmıştır. Bunların en önemlisi, Peryan Kalesi [قلعه پریان] savaşı (1943), Muk [موک] Savaşı (1943), Sümürüm [سمیرم] Savaşı (1943) ve Kazıran [کازران/کازرون] Savaşıdır (1946).

II. Dünya Savaşı sırasında Kaşkaylarla hükümet arasındaki ilk savaş Qir-o-Karzin [قیر و کارزین] bölgesindeki Peryan Kalesi'nde olmuştur. Mayıs 1943'te devlet, Kaşkaylara karşı saldırı emri vermiştir. Bu nedenle bir gün içinde Behbahan, Firuzabad, Cehrum, Lar, Şehrikurd, Şiraz ve Kazıran şehirlerinden hükümet güçlerinin saldırıları başlamıştır. Bu operasyona yaklaşık otuz bin askeri personel katılmıştır. Hüsrev Han komutasındaki Kaşkaylar, Peryan Kalesinde bir tugayı ağır bir yenilgiye uğratmış ve çok sayıda silah ve mühimmat ele geçirmişlerdir. İkinci savaş, Firuzabad'ın 40 kilometre kuzeyinde bulunan Muk Geçidi'nde gerçekleşmiştir. Bu savaşta Kaşkaylar, Nasır Han tarafından komuta edilmiştir. İki ordu tugayından oluşan ve toplarla teçhiz edilen hükümet güçleri yenilginin eşliğindeyken, Kavamülmülk komutasındaki Hamse Eli kuvvetlerinin gelmesiyle Kaşkaylar kuşatılmıştır ve Nasır Han ordusuna geri çekilme emri vermiştir. Buna rağmen, Kaşkaylar sadece birkaç kayıpla kuşatmadan çıkabilmiştir (Tayyibi 2009, s. 174).

Mayıs 1943'te Kaşkay güçleri, Sümürüm bölgesini kuşatmışlar ve devlet güçlerini yenerek şehri teslim almışlardır. Bu savaşta yaklaşık 20 Kaşkay Türkü canını kaybetmiştir. Ancak hükümet güçlerinden 200 kişi öldürülmüştür. Ayrıca önemli miktarda mühimmat, havan, ağır makineli tüfek ve hafif silahlar Kaşkay kuvvetlerinin eline geçmiş ve yaklaşık sekiz yüz kişi teslim alınmıştır. Ancak, teslim alınan askerler ve subaylar daha sonra Hüsrev Han emriyle serbest bırakılmıştır. Hükümet güçlerinin Sümürüm savaşında yenilgiye uğraması ordunun moraline onarılamaz bir darbe vurmuştur. Bunun üzerine Peryan Kalesi hemen teslim olmuş ve Korgeneral Şahbahti ve Kavamülmülk hızla Kaşkay bölgesi olan Fars eyaletinden ayrılmaya mecbur olmuşlardır. Bu çatışmalar ve savaşlar sonucunda Kaşkaylar ve hükümet arasında, Kaşkayların özerkliklerini korumalarının şart koşulduğu bir barış anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca anlaşma gereği, Kaşkaylar tarafından ele geçirilen silahlar ve mühimmat hükümete iade edilecek, temsilci olarak Nasır Han Firuzabad'dan parlamentoya gidecek ve Hüsrev Han, Kaşkay İlhanlığına atanacaktır (Tayyibi 2009, s. 176-178).

Kaşkay Türklerinin I. ve II. Dünya Savaşında yaptıkları mücadeleler Batı dünyasında da yankı bulmuştur. Kaşkay Türklerinin İngilizlere karşı olan mücadelelerinden dolayı İngiltere Başbakanı Churchill'in şu sözü bazı kaynaklarda görülmektedir: *"Bu lanet olası Kaşkaylar'a asla güvenmemelisin, I. ve II. Dünya Savaşında bizi bezdirdiler"* (Roosevelt 1980, s. 71-96).

4.5.3. II. Dünya Savaşından Sonra

1945-1953 yılları arasında Muhammed Nasır Han, Hüsrev Han ve Muhammed Hüseyin Han Kaşkay kardeşleri, milletvekili ve senatör olarak İran siyasetine dâhil olmuşlardır. Hüsrev Han ve

Muhammed Hüseyin Han Kaşkay, 1951 petrol komisyonunda yer alarak İran petrolünün millileşmesinde önemli rol oynamışlardır (Tayyibi 2009, s. 208).

1953 darbesinde, Muhammed Nasır Han ve Hüsrev Han Kaşkay Kardeşler, İran dışına çıkmak zorunda kalmışlardır. Bu sürgün 1979 devrimine kadar (26 yıl) sürmüştür. 1953'ten sonra Kaşkay üzerine devletin politik ve askerî baskısı artmıştır. Bu baskılar bazı Kaşkay Türklerinin isyanına yol açmıştır. 1960-1965 yılları arasında, Haydar ile Bostan kardeşleri (Oryat Musullu boyundan), Deşti Gellezen ile Mesih Bulverdi, ayrıca Behmen Han Bahaduri Kaşkay gibi şahıslar ve gruplar devlete karşı silahlı şekilde isyan etmişlerdir. Ancak bu isyanlar da ölüm ve idamla sonuçlanmıştır (Rezaei Amaleh 2023, s. 32).

1979 devriminde Muhammed Nasır Han ile Hüsrev Han Kaşkay, İran'a dönmüşler. Hüsrev Han, İqlid [اقلید] şehrinde milletvekili seçilerek meclise girmiştir. Ancak, hükümet bazı gerekçelerden dolayı Hüsrev Han'ın dokunulmazlığını kaldırmış ve Hüsrev Han tekrar Kaşkay Eli içine Firuzabad bölgesine dönmüştür. Bu olayın üzerine Kaşkay Türkleri hükümete karşı 1980-1982 yılları arasında "Han Ordusu" adlandırılan bir ayaklanma düzenlemişlerdir. Kaşkay kuvvetleriyle hükümet arasında iki yıl boyu süren çatışmalar sonucunda, Hüsrev Han Ekim 1982'de idam edilmiştir. Kaşkay ilhanı Muhammed Nasır Han (1899-1983) ise yurt dışına çıkmaya mecbur kalmış ve 1983'te Amerika'da vefat etmiştir.

1979 İran Devriminden sonra Kaşkay Türkleri üzerine olan baskı yeni boyutlar kazanıp farklı şekillerde devam etmiştir. 1982'de Kaşkayların önemli lideri Hüsrev Han ve birçok Kaşkay rejim tarafından idam edilmiştir. Pehlevi rejiminin iktidara geldiği zamandan beri Kaşkayların politik, ekonomik ve kültürel hakları sürekli ve sistematik bir şekilde ihlal edilmiştir.

Kaşkay Türklerinin 20. yüzyıldaki mücadeleleri Türk dünyasında da yankı bulmuştur. Türkiye'de Alper Aksoy, Kaşkay Türklerinin özgürlük mücadelelerini *Kutlu Töre* (1987) adlı bir romanda ele almıştır. Bu eser 2012 ve 2020 yıllarında tekrar basılmıştır.

5. Kültür

Kaşkay Türkleri kültürel açıdan birçok eski Türk özelliklerini korumuşlardır. Bunlardan biri toplumsal tabakalaşma ve boy teşkilatıdır. Şehir hayatına geçmelerine karşın bir boya mensup olma ve kendini bir boya ait görme geleneği halen Kaşkay Türklerinde devam etmektedir. Kaşkay Türkleri özel ve geleneksel müzik, giyim kuşam, dokumacılık, el sanatları, evlenme ve düğün geleneklerine sahiptir. Kan davası ve başlık parası az çok Kaşkay boylarında devam eden kültürel konular arasındadır. Özellikle şehir hayatına geçmemiş Kaşkay Türkleri daha çok töreye sadıktırlar ve önemli ölçüde büyüklere, aksakallara, hanlara, beylere ve kâhyalarına saygı duyarlar (Rezaei Amaleh 2023, s. 32).

Eski Türk inanışlarına paralel, bugün Kaşkay Türkleri arasında devam etmekte olan dikkat çekici bazı kültürel öğeler göze çarpmaktadır: kurban kemiğini gömme, Tanrı'ya *Gökkurra* deme ve göğü Tanrı ile eşit görme, al karısına inanma, ocağı ve ateşi kutsal sayma, ocağa ve ateşe yemin etme, kurda saygı duyma, yedi dedesinin adını bilmekle cennete gitme; ölülerinin mezarında Oğuz boy damgalarını kullanma; birinin ekmek veya tuzunu yediğinde o şahıs veya aileden bir şey çalamama, yemine sadık kalma vb. gibi (Rezaei Amaleh 2023, s. 33).

5.1. Gök Tanrı

Tengricilik (Tengrizm), Türk ve Moğol toplumlarının inandığı dinlerden biridir. *Tengri*, bugünkü Türkçedeki *Tanrı* [Kşk. *Târı*, *Tarı*] sözcüğünün eski şeklidir. Bilge Kağan ve Kültigin yazıtları da *ᠲᠡᠭᠦᠷᠢ* [*teṅri*] sözcüğü ile başlar. Tengricilik inancına göre Gök'ün büyük tini Tengri'dir. Eski Türkler, *gök ata* olarak Tengri'ye ve *toprak ana* olarak Ötüken'e inanırlardı. Türkler doğaya ve tinlere saygılı

davranıp büyük dağların, ağaçların ve kimi göllerin güçlü tinleri barındırdıklarına inanarak yakarılarını bu nesnelere yöneltir ancak bu nesnelere Tanrı kabul etmezlerdi. Tengricilik inancının kalıntılarını günümüzde Moğollarda ve kimi şimdikiye dek doğaya bağlı göçebe yaşam biçimi sürdüren Türk halklarında örneğin Kaşkay Türkleri, Altay Türkleri, Çuvaşlar ve Sahalarda ayrıca Finlandiya ve Macaristan'da bulmak mümkündür. Ancak Tengricilik'i bırakmış toplumlarda da bu inancın birçok parçası İslâm, Hristiyanlık, Budizm, Musevilik ya da Taoizm ile birlikte geleneksel şekilde günümüze dek sürmektedir (Kalafat 2004, s. 32-62). Kaşkay Türklerinde "pir leklek / Pir-i Legleg" adlandırılan dilek ağacı ve dilek ağacına çaput bağlama gibi gelenekler Eski Türk inancının bir devamı olarak gösterilebilir. Yine ölen birisinin ardından yapılan mevlid törenleri (haftası, kırkı ve yılı) Tengricilik dininden çağdaş Türklere aktarılmış olan bir gelenektir. Genel olarak bugünkü dinî inançlarından bağımsız Türk uluslarında Tengricilik dönemi geleneklerini görmek mümkündür Kaşkay Türklerinde, Tengricilik inancından kalan ve Tanrı anlamına gelen kavramlar şunlardır: *göy kurra* "gök, gökyüzü, sema, gök kubbe, Tanrı, Yaradan"; *göy çadırılı* "Tanrı, Gök Tanrı, Yaradan"; *göy kerri* "Tanrı, gökyüzü, sema, Gök Tanrı, Yaradan"; *göy teñnil* "Tanrı, Gök Tanrı, Yaradan; şu deyimde kullanılır: *Göy Teñnil yére gelesi* "çok zurdur, bu işin olması çok zordur, imkansız yakındır". *Teñnil* kelimesi ETü. *teñri / teñir* "gök, Tanrı" kelimesinin bir şeklidir.

5.2. Kurt

Kurtla ilgili bazı inançlar ve kültürel öğeler Kaşkaylarda görülmektedir. Kaşkay halısında bütün halıyı içine alan *alaqurd* adında bir desen bulunmaktadır. Kurt (Qurt) Kaşkay Şeşbeyli boyuna mensup bir oymağın (tirenin) da adıdır. *onun qurdu ulamış* "onun kurdu ulumuş; mecazen şans ve baht onunladır, şanslıdır, bahtlıdır"; *qurdunan qiyamete qalmak* "kurt ile kıyamete kalmak, ebedi olmak, hiç ölmek, ölümsüzleşmek" şeklinde bazı deyimler Kaşkay Türklerinde bulunmaktadır. Kurtla ilgili diğer bazı inanışlar şu şekildedir: her sürünün bir koruyucu kurdunun olması ve onun vurulmaması gerektiği, kurda kurşun atmama inancı, kurt elinin çocuk beşiğine asılması, kurdun alnında Azrail tüyü olması, kurt alnında bulunan tüyün koruma özelliğine sahip olması, korkak olmayıp cesur olsun diye çocuklara kurt ciğeri yedirme, koruma amaçlı olarak kurt derisinden bir parça çocuk sırtına takma, çocuk doğurmakta olan kadınların koluna kurt eli bağlama ve çocuk doğurmuş olan kadına kurt ciğerini suda ezip içirme vb. (Rezaei Amaleh 2023, s. 33).

5.3. Baydak

Kaşkay Türklerinin *baydaq* [بايداق] şeklinde adlandırdıkları geleneksel bir bayrakları bulunmaktadır. Bu *baydak* düğünlerde düğün sahibinin çadırı veya evinin üstüne dikilmiş olan uzun bir direğe bağlanmaktadır. Biçim olarak *Kaşkay Baydağı* bir köşesi üzerinde duran dik dörtgen şeklindedir. Dört köşesi ipele haç şeklinde olan dikey ve yatay direklere bağlanır. Bu bayrağın renkleri halka şeklinde dıştan içe doğru sırasıyla mavi, yeşil veya turkuaz, sarı, beyaz ve kırmızıdır. Büyük bir olasılıkla mavi gökyüzünü, yeşil yeryüzünü, sarı-beyaz Ay'ı ve kırmızı Güneş'i simgelemektedir (Rezaei Amaleh 2023, s. 33).

5.4. Düğün ve Halay

Kaşkay Türklerinin düğünlerinde halay, ateş, direk ve bayrak temel öğeler arasındadır. Eski Türk kültüründe ateş ve güneşin kutsallığıyla ilgili bir törenin olduğu ve yeni Türk halklarında söz konusu törenin halen devam ettiği görülmektedir. Türklerin yeni dinlere geçmesiyle birlikte ateş veya güneş kutsama ayini, dinî bir ritüel olma niteliğinden çıkıp törenlerde yapılan özel bir dans türüne dönüşmüştür. Birçok Türk halkında olduğu gibi Kaşkay Türklerinde de 'halay' [Kaşkay Türkçesinde: *heléy* هلئى] yaygın ve geniş biçimde görülmektedir.

Kaşkay Türklerinde halay klasik şekliyle düğünlerde ve şenliklerde geleneksel Kaşkay giyimiyle ve iki elde bulunan özel mendillerle [yağlıkla], halay için çalınan özel bir müziğin eşliğinde, ortada yakılmış bir ateşin etrafında halka şeklinde oluşturulan bir çember üzerinde dönerek kadınlar tarafından yapılmaktadır. Dil-kültür ilişkisi bağlamında kökeni halay kelimesine dayanan *heléyle*- "ayak altına almak, ayakla basmak" ve *heléyçi* "iyi halay oynayan, halay oynama ustası" kelimeleri Kaşkay Türkçesinde bulunmaktadır.

Eski Türk inancı temelinde, Kaşkay düğünlerinde dikilen süslenmiş direk hayat ağacının ve üzerindeki bardak ise kutup yıldızının simgesidir şeklinde yorumlanabilir. Yine temelleri Eski Türk kültürüne dayanan *yağlık* "yazma, mendil" kültü, Kaşkay Türklerindeki evlilik gelenekleri ve düğün törenlerinde önemli bir yere sahiptir. Geleneksel olarak erkek tarafından gelin adayına hediye edilen *yağlık* "yazma, mendil", aşk ilanı ve evlilik isteği mesajıdır. Türk kültüründe mendil neslin devamlılığı simgesi olarak da anlam kazanmıştır. Bu sebeple de Kaşkay düğünlerinde çocuk sahibi olma dileği ve neslin devam etmesi arzusunu belirtmek için düğünlerde özellikle erkek kardeşi tarafından gelinin beline yağlık bağlanır. Kadınlarda alın bölgesi ve üzerine bağlanan yağlık evliliğin simgesidir. Yağlık genç kızlar tarafından başın üst kısmından geriye doğru takılır. Kaşkay düğünlerinde direğe takılan mendiller, Eski Türklerde dileklerin gerçekleşmesi için hayat ağacına (kutsal ağaca) bağlanan mendilleri anımsatmaktadır. Kaşkay düğünlerinde damadın annesi tarafından zurna ustasının sazına bir yağlık bağlanır. Eski Türklerde ve Şamanizm'de mendil kötü ruhları kovmak ve onlardan korunmak için kullanılmıştır. Halay dansı özellikle *yağlık* "mendil, yazma" ile yapılır, bu sebeple de Kaşkay Türkçesinde halayın başka bir adı *yağlık atma*'dir.

Faruk Sümer Kaşkay Türkleri kültürü hakkında şunları yazmıştır:

"Töreye sıkı bir şekilde bağlı olan Kaşkayların hiçbiri seyyahların verdikleri bilgilere göre törenin en önemsiz sayılan maddesine bile aykırı davranmazdı. Bu durum, günümüzde onların İran'ın en güçlü topluluğu sayılmasında birinci derecede etkili olmuştur. Kaşkayların elli yıl öncesine kadar büyük çokluğu göçebe hayatı yaşamakta ve bunun bir gereği olarak da koyun, at, deve ve sığır beslemekteydi. Ayrıca önemli bir kısmının yaylalarda tarlaları vardı ve civardaki köylüler bu tarlalarda ziraat yapmaktaydılar. "Raiyyet-i Kaşka" denilen ve hizmetleri karşılığında her yıl iki koyunla mahsulden pay alan bu köylüler Kaşkayların yardım ve himayesinde hükümet memurlarının kötü muamelelerinden kurtulmuşlardı. Bundan dolayı Kaşkay raiyyetine diğer köylüler tarafından mutlu insanlar gözüyle bakılmıştır. Kaşkayların halis yünden imal edilmiş, geleneksel motiflerle süslenmiş ve tabii boya ile boyanmış ve sanat değeri yüksek halı, kilim ve seccadeleri iç ve dış piyasada her zaman revaçta olmuştur. Kaşkaylar arasında diğer Türk topluluklarında olduğu gibi kadın sosyal hayatta önemli bir yer kazanmıştır. Evlilikte ise bütün Türk boylarında mevcut başlık geleneği vardı. Kaşkay Türkçesi Oğuz Türkçesinin bir şivesi olup Türkiye Türkçesine çok yakındır; gelenekleri de Türkiye Türklerinininkinin hemen aynısıdır. Âşık denilen saz şairleri aşk ve kahramanlık türküleri söyler, Köroğlu destanı herkes tarafından bilinir ve sevilir. Hatta Kaşkay halkının derin sevgisi dolayısıyla Köroğlu destanı Fars eyaletindeki Türk asıllı olmayan oymaklar ve köylüler arasında da yayılmıştır" (Sümer 2002, s. 21).

5.5. Kaşkay Türklerinin Dünyaca Ünlü Kültürel Etkileri

Kaşkay Halısı "*Qashqai Rug*" veya "*Qashqai Carpet*" olarak dünyaca ünlü halılar arasında yer almaktadır. Kaşkay Halısı, özellikle Avrupa ve Amerika müzeleri ve piyasalarında önemli bir yere sahiptir. Kaşkayların ağırlıklı olarak İran'ın güneyinde bulunan Fars İli ve bu ilin merkezi olan Şiraz şehri ve civarı bölgelerde yaşamalarından dolayı Kaşkay Halısı *Fars Halısı*, *Şiraz Halısı* veya *Şiraz Mekkesi* olarak Batılılar tarafından anılmıştır (Hawley, 1970: 116-117). Kaşkay adının çarpıtılıp tahrif edilmesinde ve bu adın yerine bir coğrafya adı olan Fars kelimesinin kullanılması, sistematik şekilde uygulanan Türk Karşıtı (Anti Türk) düşünceler ve propagandaların bir göstergesidir.

Kaşkay Türklerinin ünlü olan bir başka değerli serveti Kaşkay Atı'dır. Kaşkay Atı genelde Kaşkayların bir boyu olan Dereşorlu adıyla anılmakta olup Dereşorlu (Dereşuri) Atı şeklinde de tanınmaktadır. Bu adlandırmada ise bazı kesimler tarafından Kaşkay adının arka planda tutulması ve bir boy adının ön plana çıkarılma düşüncesinin etkisi görülmektedir.

Kaşkayların bir başka önemli kültürel etkileri ise bir otomobil adı olan *Nissan Qashqai* adının bu Türk halkının adından alınmasıdır. Japon otomobil firması *Nissan*, 2006'da çıkardığı bir otomobil modeline, Kaşkay Türklerine atfen *Nissan Qashqai* adını vermiştir. Tasarımcılar, arabanın göçebe tarzına sahip olup farklı alanlarda ve farklı koşullarda ilerleyebileceğine, ayrıca alıcıların da göçebe ruhlu olacağına inanıyorlar.

6. Edebiyat

Yüzyıllarca sürdürdükleri konargöçer hayat tarzıyla günümüze ulaşan Kaşkay Türkleri, doğal olarak sözlü edebiyatta zenginleşmişlerdir. Yine bundan dolayı Kaşkay Türklerinde yazılı edebiyat geleneğinin yeteri kadar gelişmediği de belirtilmelidir (Doğan 2022, s. 9).

Kaşkay Türklerinde kahramanlık ve aşk destanları, halk hikâyeleri, atasözleri gibi sözlü edebiyatın başlıca kaynakları bulunmaktadır. Köroğlu [Kaşkay Türkçesinde *Koroğlu*] destanı gibi Türk dünyasının birleştirici unsuru yaygındır. Kaşkay halk edebiyatında Aslı Kerem, Garip Sanem, Mahmud Nigar, Haydar Semember gibi aşk destanları yaşamaktadır (Rezaei Amaleh 2023, s. 34).

Kaşkay edebiyatında Aksak Ceylan, Yeşil Gözlü Köse, Gözü Yeşil Sakalı Sarı, Yan Oğul, Mihr-i Haver, Günay Hanım, Tilki Metelleri, Mulla (Nasrettin Hoca) Metelleri, Div Metelleri, Alaberzengi, Rahdar Birah ve Şah Berhurdar gibi masallar da yer almaktadır (Rezaei Amaleh 2023, s. 34-35).

Kaşkay edebiyatında Muhammed İbrahim Mezun ve Yusuf Ali Bey (Yusuf Hüsrev) en önemli şairler olarak görülmektedir. Her iki şair de Kaşkay dünyasının bir parçası olmakla birlikte klasik edebiyat geleneğinin temsilcileridir. Özellikle Mezun'un şiirlerinde Yunus Emre, Ahmet Yesevi, Nevayi, Fuzuli gibi ekollerin izlerini gözlemlemek mümkündür (Doğan 2022, s. 9).

Mezun ve Yusuf Hüsrev'in yanı sıra Hüsrev Bey Karakanlı, Muhammed İbrahim, Kul Oruc, Hüseyin Ali Bey Bayat, Nimetullah Bey Rahimli, Ali Şaylı adlı şahsiyetler Kaşkay edebiyatının önemli şairlerinden olup bazı şiirleri bugüne ulaşabilmiştir (bk. Şahbazi, 1988).

Kaşkay klasik şiiri, Eski Türk edebiyatında olduğu gibi hece veznine dayanmaktadır. Tanınmış şiir kalıpları şunlardır: *asanak* (asanek) veya *mehni* 7 heceli olarak halk şiiri kalıbıdır. Asanak dört mısradan oluşup ilk iki mısradan doğayla ilgili konular, ana düşünce ise üçüncü ve dördüncü mısradan ifade edilir. Başka temel şiir kalıpları şunlardır: Geraylı 8 heceli, koşma 11 heceli, Şah Hatayı 15 heceli. Kaşkay Türklerindeki geraylı kalıbı, şarkı söyleme ve müzikte üç tür olarak Geraylı, Baş Geraylı ve Basma Geraylı şeklinde bulunur. Şah Hatayı ise Kaşkay müziğinde olan bir makamın da adıdır. Bu kalıbın adının Şah İsmail Safevi'nin mahlası veya takma adından alındığı söylenmektedir (Rezaei Amaleh 2023, s. 35).

6.1. Kaşkay Türklerinin Edebiyat ve Folklorunda Türk Dünyasıyla İlgili Eski Bağlar

Dil, kültür ve tarih ilişkisi bağlamında, Kaşkay Türklerinin kullandığı bazı kişi adları dikkat çekicidir. *Balbal* [بالبال], *Bexşi* (Bahşı) [بخشى] ve *Baranı* [بارانى] gibi adlar bu bağların örnekleridir. *Balbal*, Eski Türklerde kişinin anılması için mezarına veya bazı kurganların etrafına

dikilen mezar taşlarına verilen addır.¹¹ *Bahşı*, Eski ve yeni Türk lehçelerinde “rahip, kâtip, hekim, şair” gibi anlamları olan bir kelimedir.¹² *Baranı* ise Karakoyunlu hanedanının soyadıdır.¹³

Kaşkay Türklerinin tarihî hafızasında, klasik edebiyatı ve folklorunda eski tarih ve coğrafyalarıyla ilgili bazı yer adları korunmuştur. Bu bağlamda *Heşterhan* “Hacı Tarhan, Hazar Denizi'nin kuzeyinde bulunan bugünkü Astarahan şehri”, İstanbul, Gürcistan, Derbent, Arzulum (Erzurum), Tebriz ve Turan gibi adlar dikkat çekmektedir:

“*Sarayıl gerdanım girdi bu bağa,
Onuñ ismetinden güle nur yağa,
Darayıb tellerin tökmüş dırnağa,
Hava é dib Heşterhan'dan gelayur*” (Mardani 2002, s. 24).
“*Hoş bésleddim men o towar terlanı,
Ne fayda ki héç bilmenem handadır.
Tordan uçurtdugum towar terlanıñ,
Sorağın bilmişem Heşterhan'dadır*” (Şahbazi 1988, 2. bölüm, s. 25).

¹¹ Kırgızlarda *балбал* [Balbal] şeklinde kullanılmaktadır. Türk kültür tarihi açısından büyük önem taşıyan ve Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde büyük mezarlıklar oluşturacak derecede çok sayıda bulunan kurganların (mezar üzerine toprak yığılarak yapılan küçük tepe, tümülüs) üstüne taş dikmek bir gelenektir. Bu mezar taşlarının bir kısmında kitabeler de bulunuyordu. Orhun kitabelerinin aslında Tonyukuk, Kültigin ve Bilge Kağan'a ait anıt mezarların taşları olduğu sanılmaktadır. Çin kaynaklarında Türklerin kabir üzerine bir bina (bark) yaptıkları, duvarlarına ölünün şahsını ve hayatta iken katıldığı savaşları gösteren sahneler resmettikleri ve onun kimliğini bildiren yazılı işaretler diktikleri belirtilmektedir. Mezarın üstüne çadır kurulması ve ölünün hayatta iken öldürdüğü kişi sayısınca balbal dikilmesi gelenektir. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra çadırlar kümbet, balballar abidevi mezar taşları şeklinde kendini göstermiştir” (Bozkurt 2004 s. 519-522).

¹² “Eski Uygur metinlerinden itibaren çeşitli Türk lehçelerinde *bakşı* (Uygur), *bahşı* (Çağatay), *bahşı*, *bağşı* (Türk), *bakşı*, *baksa* (Kırgız-Kazak) şeklinde rastlanan bu kelime diğer Altay dillerinde de *bahşı* (Moğol) ve *bakşı* (Mançu) olarak geçer. Kelimeye Moğol devrinden sonra 13. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar tarihî bir terim olarak rastlanır. Ramstedt, Schmidt ve Pelliot kelimenin Çince'den Moğolcaya geçtiğini söylerlerken Radloff bunun Türkçe *bak-* kökünden geldiğini ileri sürmüştür. Aslı henüz aydınlanmayan ve Uygur metinlerinde “Budist rahibi” manasına gelen bu kelime, Moğol devletlerinin Müslümanlığı kabulünden sonra, “Uygur harflerini ve edebî Türk ve Moğol dillerini bilen kâtip”, 16. yüzyılda ise “hekim, cerrah” anlamlarında kullanılmıştır. *Bahşı* kelimesi, 14. yüzyıldan başlayarak Moğol geleneğini sürdüren Celayirliler, Timurlular ile Kazan, Kırım hanlıklarında ve Babürlülerde de “kâtip” manasında geçmiştir. Hazar ötesi Türkmenleri arasında “koşuklar yani şiirler okuyan şair” manasını taşıyan kelime, Hive ve Buhara'da halk şair çalgıcısını ifade etmektedir. *Bahşı* kelimesine Müslüman Kırgız-Kazaklar arasında *bahsi*, *bahşı* ve *bahsa* şekillerinde hâlâ rastlanmaktadır. Bunların kullandıkları müzik aleti (kopuz) bir çeşit viyolonsel olup yay ile çalınmaktadır” (Köprülü 1991 s. 520-521).

¹³ “Karakoyunlu hanedanı ile ilgili mühim bir mesele, *Baranı* veya *Baranlı* adı ile karşımıza çıkıyor. Karakoyunlu hanedanının *Baranı* yahut *Baranlı* (koçlu?) adını taşıması, mezar taşları olarak koç heykelleri yaptırması, Mardin yöresinde (belki de Güney-Doğu ve Doğu-Anadolu'nun diğer yerlerinde) bu kelimenin “koç” manasında kullanılmış olması arasında bizi bu meselenin halline katı bir şekilde götürecek bir münasebet olabilir. Ancak şimdilik bu hususta daha fazla bir şey söylemek mümkün olmuyor” (Sümer 1967 s.16-17).

Kaşkay Türklerinde Anadolu'dan gelmiş olan bazı boylar bulunmaktadır. Bollu, Göyçeli (<Gökçeli), Qarageçili (<Karakeçili), Arabgirli, Osmanlı, Şamlı, Kocabeyli gibi boyları köken olarak Anadolu'dan gelmiş olan boylar arasındadır. Halk içinde söylenilegelen bazı şiirler, bazı Kaşkay boylarının bir süre İstanbul'da bulunmuş olmalarına işaret edebilir:

“Saba qondak İstanbul'un düzüne,

Quş atarak ördegine kazına”¹⁴ (Mardani 2007, s. 21).

İran ve Turan adlarının Kaşkay folklorunda bulunması dikkat çekicidir¹⁵:

“İran turana qurban,

zulmu girana qurban,

men ki yarı görmedim,

yarı görene qurban” (Rezaei Amaleh 2023, s. 36).

“İran'un Turan'un Çin gözelleri,

Gürcistan'un hamu ağır éleri,

Sen bahar fesliniñ qonça gülleri,

Hamu şeyda bulbul qurbanuñ seniñ” (Şahbazi 1988, 2. bölüm, s. 15).

“Derbend ki diyorlar,

Bir parça bağıdır,

Alt yanı derya,

Üst yanı dağıdır”.

“bu yol géder tebriz'e,

qennatı rize rize,

Tarı'm bir yol vér bize,

biz gédek ölkemize” (Rezaei Amaleh 2023, s. 37).

Kaşkay Türkleri arasında yaygın olan “Aslı Kerem” destanından bir şiirde “Arzulum” kelimesi geçmektedir. Aslı ile Kerem destanında geçen başka olaylardan ve yer adlarından, bu destanın Anadolu ve Osmanlı coğrafyasında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Destanın Kaşkay versiyonunda **Arzulum**, Kerem'in karla borana yakalandığı bir dağın adıdır. Bu nedenle *Arzulum Dağı*'nın Erzurum bölgesi dağları olması muhtemeldir:

“Arzulum dağında tuddu çam-çowğun,

Qedir Allah yamandır aşa da bilmem.

Bir yan qar sowrullu bir yandan çowğun,

Bir yandan yolları bosar dumandır” (Rezaei Amaleh 2023, s. 37).

¹⁴ Anlamı: “Yarın İstanbul'un ovasına konarız, ördek ve kazlarına atmaca atarız”.

¹⁵ İran ve Turan adları, kadın adı olarak da Kaşkay Türklerinde görülür.

Kaşkay folklorunda Asli ile Kerem destanında “*Osmanlı*” kelimesi birkaç yerde geçmektedir:

*“Qere Melig’inen men oldum qanlı,
Hey étsem atlanur bés miñ osmanlı,
Buyurdu mutrublar çalırlar çeñi,
Ermeni’ye terse divan éderem”* (Rezaei Amaleh 2023, s. 37).

*“Leleme déyerem gédseñ o şehre,
Rextiñi géyereñ osmanlı tehre,
Evdn eve allañ xéyrinen behre,
Soruş lelem Xan Aslımı görmediñ?”* (Rezaei Amaleh 2023, s. 37).

Kaşkay Türklerinin oturduğu Mahur-Meylatın bölgesinde ‘*Geç Koroğlu*’¹⁶ ve ‘*Geç Eyvez*’ adıyla bilinen iki mezar ve yer adı bulunmaktadır. Halkın inanışına göre Koroğlu ve Ayvaz’ın mezarı o coğrafyada yer almaktadır (Rezaei Amaleh 2023, s. 37).

Nadir Şah Afşar döneminde Kaşkayların Herat ve Hindistan fethinde bulunmuş olmaları (Tayyibi 2009, s. 73), halk edebiyatına izler bırakmıştır:

*“Bu yol géder herat’a,
Beyler mindi qır ata,
Qoç igidler qalası,
Qurdunan qiyamata”* (Rezaei Amaleh 2023, s. 37).

Kaşkay Türkleriyle Horasan Türkleri arasında bilinen iki önemli göç olmuştur. Bu göçler Nadir Şah Afşar (saltanat 1736-1747) dönemine aittir. Nadir Şah Afşar İran’daki boylar ve oymakların askeri gücünü azaltmak amacıyla birçok boy ve oymağı göçe zorlamıştır. Nadir Şah Afşar yönetimi döneminde bazı Kaşkay boylarını Horasan’a ve bazı Horasan Türklerini Kaşkay bölgesine göç ettirmiştir. Horasan’a giden Kaşkay Boyları Deregez ve Kelat Nadiri bölgelerine yerleşmişlerdir (Tayyibi 2009, s. 73-74). Kaşkayların Horasan sürgünü, onların edebiyatı ve tarihi hafızasına da yansımıştır. Kaşkay folklorunda bulunup halk içinde türkü olarak söylenen ve *Élhanı* veya *Afşar* makamı adıyla anılan şiir Horasan sürgünü döneminin bir izidir:

*“Qeribem Afşar élinde,
Çekmez erraba derdimi,
Qarlar érrir quzényinde,
Désem dağlara derdimi.
Gédiñ yalvarıñ yaxarıñ,
Géden élleri qaytarıñ,
Bir nama yazam aparıñ,
O nazlı yara derdimi”* (Rezaei Amaleh 2023, s. 38).

¹⁶ Pehlevi döneminde bu ad değiştirilip *Geçsaran*’a çevrilmiştir.

6.2. Müzik

Klasik müzik geleneği, Kaşkaylar arasında oldukça canlı şekilde devam etmektedir. Kaşkay klasik müziğinde bulunan bazı ünlü makamlar ve türkülerin adı şöyledir: *Kiha, Hüsrev (Baş Hüsrev, Deli Hüsrev, Heleyli Hüsrev olmak üzere), Tohmar, Bozdağ (~Bozlak), Masum¹⁷, Haydari, Atlı, Geraylı, Dağlar Noldu, Nigar Dağı, Bisütün, Géden Ağır el, Élhani/ Afşar, Behmeni, Şah Hatayi¹⁸, Mansur Hani, İsa Han Kiha İğdir, Ali Kara, Babapir Bey Sarruyi, Lay Çınarım, Gucar, Ceyran Ceyran, Géden Darğa, Geden Atlı, Haydar Ağa, Navaz Kaldı, Gel Ey Behmen, Lala, Yarım Döne Döne, Marala Bak Bak, vb.*

Ayrıca Kaşkay müziğinde Köroğlu, Aslı Kerem, Garip Sanem ve Mahmud Nigar destanlarıyla ilgili farklı türküler ve parçalar bulunmaktadır (Çelik 2018, s. 169-174).

Kaşkay Türklerinde "Bozdağ" adında bir müzik makamı bulunmaktadır. Buna benzer İç Anadolu bölgelerinde özellikle Yozgat ve Kırşehir yörelerinde Afşar bozlağı adında bir uzun havası türküsü söylenmektedir. Bozlak, Türk Halk müziğinde bir uzun hava türüdür ve Afşar bozlağı ve Urum bozlağı gibi türleri vardır. Müzik değerleri açısından "Kaşkay Bozdağı" ile "Afşar Bozlağı"nın yakınlığı veya ortak bir kökten geldiği anlaşılmaktadır. Bozdağ kelimesinin ise *bozlaktan* geldiği büyük bir olasılıktır çünkü Türk lehçelerinde *bozla-* kökü "develerde ağlamak, feryat etmek"¹⁹ anlamında görülür.

¹⁷ Kaşkay Türklerinin sözlü tarihinde Masum makamı, Şah İsmail Safevi ile Şibek Han Özbek arasında yapılan savaşta ün kazanmıştır. Rivayete göre yapılan savaşta güçleri yenildiği zaman Şibek Han kendisini bir kayığa atıp Hazar Deniz'e yoluyla uzaklaşmak ister. Ancak Safevi ordusunda bulunan Kaşkay güçleri Şibek Han'ı yakalamayı başarır. O sırada Kaşkay ordusuna mensup Masum adında bir bey sevinçten bir türkü söyler ve söylediği türkü daha sonraları onun adıyla anılmaya başlar (Rezaei Amaleh 2023, s. 38).

¹⁸ Kaşkay folklorunda Şah İsmail Safevi'ye ait olduğu söylenen ve Şah Hatayi adıyla bilinen şiirler bunlardır:

1) "Her qere qarğa baz olmaz her çalağan qarçağa,
Sara bax keyligi almış şah balabanam déyer.
Bu Qırım tilkisine bax bax özün ebdal édib,
Dalına postun geyibdir men ner aslanam déyer.
Qapuda yol bulmayanlar ük dibine egleşer,
Sofrasunıñ gerdi çıxmez sâhib-i nânam déyer.
Her gedaydan men soruştum sen kimiñ zuryasuyan?
Soy ba soydan kök be kökden nesl-i sultanam déyer.
Éy Huséyni qıl tamaşa gör felek ne işdedir,
Her divanadan soruştum eql-i noqsânam déyer".

2) "Qere dağa qar yağanda daşları bir bir uçar,
Toy yatar mutrub qocalur riññ-i tar elden géder.
Bu baharda her ne varıñ vér méye şad içginen,
Ta göziñ açıb yumançaz bu bahar elden géder".

3) "Men özüm biganeler derdini éylerdim elac,
İnni baxıñ derdime mohtac-ı darman olmuşam.
Kaferem Gebrem Yehûdem ger Muselman her neyem,
Hezret-i Adem kimin inni peşiman olmuşam".

¹⁹ Eski Türk., halk ağzı *bozla-mak* "1. (Deve için) acı acı bağırarak. 2. bağırarak, çığlık atmak, feryat etmek". <http://www.lugatim.com/s/bozlamak> [Erişim tarihi: 12.03.2022]; Kaşkay Türkçesi *bozla-* / *bozzula-* "deve yüksek sesle ağlamak, feryat etmek", Azerbaycan Türkçesi *bozlamak* "Uca səsle, oxşaya oxşaya ağlamaq"; Türkmençe *bozlaşmak* "Birneçe bolup bozlamak (düýe, köşek hakynda). Jerenleriñ gezer düzde, Bozlaşar düýeler bozda ("Görogly)". 2. göç.m. Birtopar bolup zaryn ses etmek, nala çekişmek, ağlaşmak"; Özbekçe *bozlamak* "bağırarak, böğürmek, haykırmak"; Kırgızca *bozlan* "kişi teşyi ederken söylenen şarkı"; Dîvânü Lugâti't-Türk Dizini (TDK) *bozlamak* "ses vermek, bağırarak; bozlamak" I, 120; III, 291; DLT *bozlatmak*

6.3. İnanç

Kaşkay Türkleri mezhep ve inanç olarak göçebe hayatına uygun ritüelci olmayan serbest bir İslam anlayışını benimsemiştir. Şiiliğe inanmalarında Safevi döneminden itibaren kültürel ve toplumsal uyumluluk veya baskılar ayrıca resmî ve gayriresmi propagandalar etkili olmuştur. Özellikle eski kuşak ve de göçebe Kaşkay Türklerinde dinî ritüeller ve şeriat kuralları konusunda bir aşırılık ve bağnazlık görülmemektedir. Kaşkay Türklerinde namaz, oruç ve hac gibi dinî farzlar ve ritüellerin yerine getirilmesi özellikle göçebeler arasında çok nadir görülmektedir. *Osmanlı* adında bir boyun Kaşkay Türklerinde bulunması, Kaşkayların temelde veya eskiden en azından bir kısmının Şii olmadığını göstermektedir, çünkü Şiilikte Osman ve Ömer gibi adların kullanılması görülmemektedir.

Kaşkay İlhanlarının Safeviler ile akraba olması Kaşkay halkını Şiiliğe yöneltmiştir. Kaşkay İlhanlarının atası olan Emir Gazi Şaylı'nın İran'da Şii mezhebini resmî hâle getirmekte Şah İsmail Safevi'ye yardım ettiği söylenir. Safeviler döneminde Emir Gazi Şaylı'nın Kızılbaş Birliği'ne katılmasıyla emrindeki halk da Şii olmuştur. Kızılbaşların tasavvuf eğilimlerinin olması, din işlerine daha az ilgi göstermeleri ve dine olan serbest yaklaşımları Kaşkaylarda da görülmektedir. Kaşkay halkının dini görüşünün, Kızılbaş kökenli sufi eğilimlerinden etkilendiği düşünülüyor (Tayyibi 2009, s. 39).

6.4. Kaşkay Türklerinin Toplumsal Yapısı ve Sosyal Düzeni

Türk sosyokültürel hayatında tabakalaşma olgusu, ekonomik güçle ilgili olmakla birlikte kan bağına dayalı bir aile birliği sistemine dayanmaktadır. Soyun izlenmesinde genellikle baba tarafı esas alınır (Erenoğlu 2011, s. 126).

Kaşkay halkı özel bir sosyal tabakalaşma ve boy teşkilatına sahiptir. Eski Türk geleneklerine dayanan Kaşkay Türklerinin toplumsal yapısı şu şekildedir: Kaşkay Türkleri bir *él'den* (ulustan); *él tayfalardan* (boylardan); *tayfa tirelerden* (oymaklardan); *tire bunkulardan* (bölüklerden); *bunku béyleler* (alt bölükler) veya *ocaklardan*; *béyle obalık* veya *obalardan*, *oba* ise bir ya da birkaç *evliden* (aileden) oluşur (Rezaei Amaleh 2023, s. 45).

Kaşkay halkının siyasi ve idari yönetim şekli de şu şekildedir: Kaşkay halkının lideri *élhanı* (İlhan) ve yardımcısı *élbeyi* unvanını taşımaktaymış. Boy başında *kelanter*, tire başında *bey*, *kiha* (kahya) veya *kedhüda*, *bunku ve béylenin* başında *aksakal*, obanın başında ise *büyük* bulunmaktadır.

Kaşkay Türklerinde olan boy sistemi, boy düzeni ve boy yöneticileri şu şekildedir:

Sosyal Tabaka	Yönetici	Yönetici Unvanı
él (il, halk, ulus) ائل	élhanı ائلخان / élbeyi ائل بیگی	élhan ائلخان, han خان
tayfa (boy) طایفا	kelanter کلانتر	han خان
tire (oymak) تیره	kiha کيخا, kethüda کندخودا	han, bey
bunku (bölük) بونکو	aksakal آق سققل	bey بیگ, بگ, بهی
béyle (alt bölük), ocak اوجاق	aksakal آق سققل	bey, ka کا
oba (geniş aile), evli (aile, hâne)	baba بابا, kaka کاکا (ağabey)	ka کا

“böğürtmek” II, 341. Kaynak: Türk Lehçeleri Sözlüğü <https://turklehceleri.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/hepsi/anlam/bozlamak> [Erişim tarihi: 12.03.2022].

Kaşkay Türklerinde sosyal tabakalaşma, temelde kan bağına dayalı olarak aile yoluyla sürdürülür. Bununla beraber söz konusu düzende sosyal ve ekonomik güç de etkilidir. Eski Türk sosyal ve idare düzeninin güçlü izlerini taşıyan bu sistemde bir boya mensup bulunma Kaşkay Türkleri için çok önemli ve belirleyici bir özelliktir.

Kaşkay Elinin başındaki Hanlar (İlhanlar), aynı zamanda *İlhani-yi Memleket-i Fars* unvanını taşımışlardır. Bu unvan, Kaşkay hanlarına bölgede büyük bir kontrol imkânı vermiş ve onları bir hükümet bürokrati durumuna yükseltmiştir. Kaşkaylar, geleneksel yönetim sistemlerini yakın zamanlara kadar devam ettirmişlerdir. Pehlevi dönemi 1962 yılında, Beyaz Reform denilen toprak düzenlemesi ile Hanlık sisteminin zayıflatılmasının amaçlandığı çalışmalar başlatılmıştır. Toprak düzenlenmesi adı altında göçebelerin toprak sahibi olması sağlanıyor görüntüsü altında onları yerleşik hayata geçirmek yoluyla Hanlık sistemi ve Kaşkay Türklerinin sosyal düzeninin zayıflatılması planlanmıştır. Bunların sonucunda geleneksel hayvancılık zayıflatılmış ve yoksulluk ortaya çıkmış, yerleşik hayata geçiş büyük çapta gerçekleştirilmiştir. Böylece, Hanlık yönetimi işlevini yitirmiş; *ilhanlar*, *kethüdalar*, *kelanterler* ve *aksakallar* sadece aile adlarında soyları takip edilebilen ve saygı unvanı taşıyan unsurlar haline almıştır (Erenoğlu 2011, s. 127).

1953 Ajax Operasyonunda (darbesinde), daha sonra ise 1979 İran devriminde, Kaşkay İlhanlarının ve boy yönetimindeki beyler ve kâhyaların yönetsel makamları, hükümet tarafından resmîyetten çıkarılmıştır. Ancak günümüzde halen Kaşkay halkı arasında hanlar, beyler, kâhyalar, boy yöneticileri ve onların yeni kuşakları geleneksel olarak boy işlerinde söz sahibidirler ve hiyerarşik düzende günümüzde de saygıyla karşılanırlar. Boy ve oymak fertleri farklı konularda hanlar, beyler, kâhyalar ve aksakallara başvurup onlarla danışır. Özellikle anlaşmazlık ve kan davası gibi konularda boy ve oymağın önde gelen geleneksel makamlarına başvurulur (Rezaei Amaleh 2023, s. 44).

Erenoğlu Kaşkay Türklerinin sosyal düzeniyle ilgili şunları belirtmiştir: “Son yıllarda sosyal, siyasi ve ekonomik gelişmeler, göçebe toplumdaki geleneksel tabakalaşma şeklinde büyük değişim yaratmıştır. Göçebe hayatı süreci içinde etkili bir şekilde yürüyen tabakalaşma sistemi yerleşik hayata geçildiğinde yalnızca bir soy bilgisi aktarımından öte gitmeyen, etkisini yitirmiş fakat anlamını koruyan bir sistem haline gelmiştir. Bu durumun başlıca sebebi, sosyal tabakalaşmanın artık mesleklerin prestij derecelerini esas almaya başlamasıdır. Sonuçta tabaka sistemi tamamen ortadan kalkmamış olmasına karşın çeşitli yönlerden esneklik göstererek geleneğe bağlı olarak varlığını korumaktadır” (2011, s. 136).

Kaşkay Türklerinin İran'ın güney bölgelerinde iktisadi, sosyal, siyasi ve askerî bir güç olması, başka göçebeler ve köylüleri kendisine bağlanmasında uygun bir ortam oluşturmuştur. Kaşkay İlhanlığının güçlü olduğu 17., 18. ve 19. yüzyıllarda, bölgedeki Türk olmayan bazı boylar, kesimler veya gruplar Kaşkay Türklerinin yönetimi altına geçip Kaşkay ulusuna dâhil olmuşlardır. Bunlardan bazıları Kaşkay İlhanlığına bağlı kalmışlar ve adları Kaşkay boylarına dâhil edilmiştir. Böylece bazı diğer boylar ve gruplar da bu federasyonda yer almıştır. Söz konusu boylar ve grupların büyük bir çoğunluğu Türk dili ve kültürünü benimsemiş, Kaşkay Türkleriyle akrabalık ilişkisi kurmuşlar ve Kaşkay Türklerinin bir parçası haline gelmişlerdir.

Kaşkay Türkleri bugün yarı göçebe olarak yaşamaktadırlar. Ancak nüfusun büyük bir çoğunluğu iş, eğitim veya dönem hükümetlerinin baskıcı politikalarından dolayı yerleşik hayata geçip devlet daireleri, sanayi, özel sektör ve serbest mesleklerde çalışmaktadır.

Sonuç

Kökenleri Oğuz Türklerine dayanan Kaşkaylar, yüzyıllardır konargöçer hayat tarzını sürdürmektedirler. Ancak özellikle 20. yüzyılda, nüfuslarının büyük bir bölümü yerleşik hayata geçmiştir. Göçebe Kaşkaylar, İran'ın merkezinden güneye doğru Güney Zagros Dağları boyunca

yaşamaktadırlar. Yaz aylarında, göç rotaları genellikle Şiraz'ın kuzey ve batısından İsfahan'ın güney ve batısına kadar uzanan bölgelere yönelir. Kış aylarında ise Şiraz ile Basra Körfezi arasındaki kışlaklarda, ovalarda ve dağlarda hayvancılık ve tarım yaparak yaşamlarını sürdürürler. Yerleşik hayata geçmiş olan Kaşkayların yaşadığı yerler arasında Fars, İsfahan, Buşehr, Çahar Mahal, Kohkiluye, Huzistan ve Kirman eyaletleri bulunmaktadır. Göç mesafeleri kışlık ve yaylık arasında, boylara göre 200 ile 1000 kilometre arasında değişmektedir. Kaşkay Türkleri, eski Türk kültür ve geleneklerine dayanan birçok ögeyi günümüzde de yaşatmaktadır. Kaşkayların boy düzeni ve teşkilatı, Amele, Dereşorlu, Seşbeyli, Farsimadan, Büyük Keşkollu, Küçük Keşkollu, Karaça, Rahimli, Safihanlı gibi isimlerle anılmaktadır. Köroğlu, Aslı Kerem, Garip Sanem ve Mahmud Nigar gibi farklı destanlar da Kaşkay folklorunda yer almaktadır. Bu destanların günümüzde yaşatılması, büyük ölçüde Kaşkay âşıkları ve müzik ustalarının çalışmaları sayesinde. Kaşkaylar canlı bir kültüre sahip olup kendilerine özgü doğum, evlenme, düğün ve ölüm gelenek görenekleri ve ritüelleri bulunmaktadır. Kendi dilinde eğitim alamayan toplumlar için milli kültürün oluşturulması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi zor bir süreçtir. Kaşkay Türkleri bu zorlu süreci aile bağları, soy ağacı, dini ve dini olmayan inançları, dilleri, edebiyatları, müzikleri, giyim kuşamları ve el sanatlarıyla ayakta tutmaya ve yabancı etkilerden korumaya çalışmışlar. Göçebe ve yerleşik şekillerde yaşayan Kaşkay Türkleri arasında Türk kültürü ve töresine ait toplumsal ve aile değerleri günümüze kadar korunmuştur. Kaşkaylar bir Türk halkı olarak zorlu şartlara ve mücadeleler karşın kendi dil, kültür ve edebiyatlarını yaşamaya ve yaşatmaya devam etmektedirler.

Kaynaklar

- Bayat, Hüseyin Ciddi (1997). *Peyvestegi-ye Qowmi ve Tarihi-ye Oğuz İlha-ye Qaşqayi-ye İran ve Qabile-ye Qayı Qaşqayı (İran'da Kaşkayı Elleri Kayı Boyu ve Oğuzların Etnik ve Tarihi Bağları)*, Şiraz: Nevid-i Şiraz Yayınları.
- Bozkurt, Nebi (2004). "Mezarlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 29. cilt, s.519-522.
- Cavansir, Babek (2001). *Kaşkay Tarihi*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çelik, Muhittin & Durukoğlu, Gökçen (2016). *Mazun Şiirleri (Kaşkay Türkçesi)*. *Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkı baskı*, TDK Yay., Ankara.
- Çelik, Muhittin (2018). "Kaşkay Müziği", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 84, Aralık 2018, s.169-174.
- Demorgny, Gustav (2011). *Fars Göçebeleri (idari reformlar)*. (çev. Jalaluddin Rafifar). Tahran Üniversitesi Yay., Tahran. عشایر فارس (اصلاحات اداری)، ترجمه جلال‌الدین رفیع‌فر، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- Doğan, Talip (2022). *Kaşkay Türkçesi üzerine bir inceleme, Yettim Yal (Yetim Tepe)*, *Giriş-İnceleme-Metin-Aktarma-Dizin*. Konya: NEÜ Yayınları.
- Erenoğlu, Dilek (2011). "Kaşkay Türklerinde Sosyal Tabakalaşma" [Social stratification in Qashqay Turks]. *Turkish Studies International Periodical for the Language, Literature and History of Turkish or Turkic*. Turkey, Volume 6/4, fall 2011, s.123-137.
- Durmuş, İlhami (2017). Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı. *Gazi Akademik Bakış*, 10(20), 37-47. <https://doi.org/10.19060/gav.321022>
- Hawley, Walter A. (1970). *Oriental Rugs Antique & Modern*. Dover Publications, New York, 116-117.

- İbni Batuta (1997). *İbni Batuta Sefernamesi* (Çev. Muhammed Ali Muvahhid). 1. cilt, Bungah-e Tercüme ve Çap-e Kitab. Tahran, (1376). s.216.. سفرنامه ابن بطوطه. مترجم دکتر محمدعلی موحد، چاپ. ششم، تهران: آگاه. ص 50.
- İbni Esir (2006). *el-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi* (Çev. Hamid Rıza Ajir). 13. Cilt, Esatir Yay., Tahran. ابن اثیر (1385). الكامل فی التاريخ، ترجمة حميدرضا آژير، تهران: اساطير، جلد 13.
- Kalafat, Yaşar (2002). "Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk halk inançları", Kültür Bakanlığı, cilt 2, s.74.
- Kalafat, Yaşar (2004). *Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm-Şamanizm*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Keyani, Menücehr (2006). *Tarix-e Mobarezat-e Merdom-e il-e Qaşqayi ez Safaviye ta Pehlevi*, (Safavi'lerden Pehlevi'lere kadar Kaşkay Elinin Mucadele Tarihi). 2. Baskı, Keyaneshr Yayınevi, Şiraz (1385).
- Kışlağı Rahimi, Piran (2021). *Kaşkay İlhanları veya Fars Eyaletinin Zulkadir Hakimleri (I. İsmail'den I. Abbas'a kadar)*. Yas Bahşayış, Kum. قشلاقى رحيمى پيران (1400)، ايلخانان قشقاىى يا حاکمان ذوالقدر ايالت فارس در دوره صفويه (از دوره شاه اسماعيل تا شاه عباس اول)، ياس بخشايش قم.
- Köprülü, Orhan Fuat (1991). "Bahşı", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA). İstanbul. 4. cilt, s. 520-521.
- Mardani Rahimi, A. (2007). *Kaşkay Sözlüğü*. Kum: Ensari Yayınları.
- Merçil, Erdoğan (1992). "Büveyhiler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA). İstanbul. 6. cilt. s.496-500.
- Özaydın, Abdülkerim (1991). "Arslan b. Selçuk", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA). Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 3. cilt, s.402-403.
- Rezaei Amaleh, Moslem (2023). *Kaşkayı Türkçesi Ağızları (giriş-inceleme-metin-sözlük)*. (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Roosevelt, Kermit (1980). *Karşı Darbe*. (Çev. Ali İslami 3. baskı). Jama Yay., Tahran. s.96-71. روزلت، کرميت (۱۳۵۹). کودتا در کودتا، ص ۹۶ - ۷۱، ترجمه دکتر على اسلامى، جاما، چاپ سوم. Çevrilmiş kitabın orijinali için bk. Roosevelt, Kermit (1979). *Countercoup: The Struggle for the Control of Iran*, McGraw-Hill, New York. ISBN 0070535906.
- Sevim, Ali (1993). "Çağrı Bey", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA). Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 8. cilt, s.183-186.
- Sümer, Faruk (1967). *Kara Koyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar)*. TTK Yay., Ankara.
- Sümer, Faruk (1991). "Avşar", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA). Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 4. cilt, s.160-164.
- Sümer, Faruk (1999). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul.
- Sümer, Faruk (2002). "Kaşkay", İslam Ansiklopedisi, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 25. Cilt, s.20-22.
- Sümer, Faruk (2007). "Oğuzlar", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA). Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 33. cilt, s.325-330.
- Sümer, Faruk (2009). "Kirman Selçukluları", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA). Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 36. cilt, s.377-379.

Şahbazi, Ş. (1988). *Kaşkay Şiiri*. Şiraz: Mustafavi Yayınları.

Tayyibi, Mansur Nasiri (2009). *Kaşkayların İran Tarihi ve Kültüründeki Rolü*, Bilim Araştırma ve Teknoloji Bakanlığı, Kültürel ve Sosyal Rektör Yardımcısı, Sosyal Planlama ve Kültürel Çalışmalar Ofisi, Tahran, 1388. نقش قشقایى ها در تاریخ و نصیری طیبی، منصور (1388). فرهنگ ایران، تهران: وزارت علوم تحقیقات و فن آوری.

Kullanılan Çevrimiçi Ağlar

<http://www.lugatim.com/s/bozlamak>

<https://www.ethnologue.com/language/qxq>

<https://www.iranicaonline.org/articles/farsimadan>

https://datacommons.org/place/country/IRN?utm_medium=explore&mprop=count&popt=Person&hl=en

<https://turklehceleri.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/hepsi/anlam/bozlamak>

<https://vajehyab.com/wiki/%D9%82%D8%B4%D9%82%D8%A7%DB%8C%DB%8C>

Kaşkay Türkçesi için Kullanılan Çeviriyazı İşaretleri

/e/: açık /e/ sesi; IPA [æ]

/é/: kapalı /e/ sesi; IPA [ɛ]

/ğ/: ötümlü artdamaksıl sürtünmeli ünsüz; IPA [ɣ]

/ŋ/: orta/arka damak n sesi; IPA [ŋ]

/q/: arka damak /q/ sesi (ق); IPA [q]

/w/: çift dudak v'si

/x/: hırıltılı /h/ sesi (خ); IPA [x].

Ekler

19. Yüzyıla Ait "Kaşkay" Kelimesinin Geçtiği Bir Mezar Taşı

vefât-ı merhûm Kerbelâyî Ali Kerem veled-i Kerbelâi Abdullah Kaşkay (Kaşkaî) Fârsîmedan Şîrâzî, bi-târîh-i Rabîü'l-Evvel sene-yi 1271 (1854).

Yazıda kullanılmış olan son ۛ harfi, $\hat{i} \sim y \sim yî$ şekillerinde okunabilir. Bu yüzden kelime *Kaşkay*, *Kaşkayî* ve *Kaşkaî* şekillerinde okunabilir. Mezar taşının üzerinde bulunan Ü şeklindeki damga; Eski Oğuzlarda Alka Evli, Kaşkay Türklerinde ise Farsımadan ve başka boyların damgasıdır.

Kaşkay Türklerinin "Baydak" Adlandırdıkları Geleneksel Bayrakları

Kaşkay Türklerinin simgelerinden keçeden yapılan Kaşkay Börkü

Orta İnan Teymere (Teymore) Bölgesinde bulunup Kaşkay Türklerinin kullandığı Kayı (IYI), Bayat ve Salur boyu damgaları

Ortada ◆ şeklinde görülen piktogram/damga Kaşkay Bayrağı şeklindedir. Bu damga aynı zamanda Ana damgası olarak da adlandırılmaktadır. Ana damgası motif olarak özellikle Kaşkay halılarında işlenmektedir. Kaşkay bayrağının (◆) Ana damgasıyla olan benzerliği ilgi çekici olup ilişkileri üzerine durulabilir.

Bulunduğu yer: Firuzabad

Mezar taşının tarihi: Hicri 1109 (Miladi 1697/1698)

Oğuz Kayı Tamgası

Bulunduğu yer: Hunc

Oğuz Kayı Boyu Damgası

Bulunduğu yer: Firuzabad

İğdir Boyu Damgası

Bulunduğu yer: Kara Ağaç, Hunc

Eymür Boyu Damgası τ şeklinde

Bulunduğu yer: Çalahor, Tahta, Hunc

Oğuz Salur Boyu veya Kıpçak Tatar Damgası

Bu damganın adı farklı kaynaklarda Kartal damgası ve Kaz Ayağı damgası olarak da geçmektedir.
Bulunduğu yer: Çalahor, Tahta, Hunc

Göçebe yaşamla ilgili ikonografiler ve ideogramlar

Bulunduğu yer: Korukçu gediği, Makule, Golpaygan

Kaşkay Türklerinden bir Beye ait mezar taşı

Mezar taşında resmedilen at, kuş, dağ keçisi, çiçek ve silah figürleri dikkat çekicidir.

Bulunduğu yer: Firuzabad